

Ekozofija kao tema filozofije odgoja

Hržić, Zrinka

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:899880>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-26**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ

Zrinka Hržić

EKOZOFIJA KAO TEMA FILOZOFIJE ODGOJA

Diplomski rad

Zagreb, srpanj 2022.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ

Zrinka Hržić

EKOZOFIJA KAO TEMA FILOZOFIJE ODGOJA

Diplomski rad

Mentor:

Prof. dr. sc. Tomislav Krznar

Zagreb, srpanj 2022.

Sažetak

Ekologija se danas svodi na zaštitu okoliša i „mudro upravljanje resursima“. Međutim, ekologija nije samo zaštita okoliša kojem svjedočimo nego ona predstavlja mnoštvo koncepata vezanih za odnos prema životu. Odnos suvremenog čovjeka prema prirodi i životu promijenio se u odnosu na prvog čovjeka na početku civilizacije. Zato ekologiju i brigu za okoliš moramo promatrati u jednom posve drugom svjetlu. Danas tražimo smisao postojanja, želimo shvatiti i proučiti izvor svog bitka u odnosu na prirodni okoliš. Činjenice pak govore o destruktivnom utjecaju čovjeka na svoj okoliš i pojmu antropocen kao novom imenu za geološku eru – epohu čovjeka. U ovom radu upoznat ćemo se sa pojmom dubinske ekologije nazvane ekozofija koja se pita o smislu života, položaju čovjeka u prirodi i društvu, a sukladno tome, dovodi se u pitanje i ekološki odgoj djeteta u odgojno-obrazovnom sustavu. Dubinska ekologija je ekofilozofija za koju ni jedno biće na zemlji ne postoji odvojeno od drugih bića već se svi nalazimo u istoj mreži života, dio smo neprekidne preobrazbe u kojoj život nije apsolutni početak niti smrt apsolutni kraj.

Ključne riječi: bitak, dijete, ekologija, filozofija, kriza, odgoj

Abstract

Ecology today comes down to environmental protection and "wise resource management". However, ecology is not just the protection of the environment that we are witnessing, but it represents a multitude of concepts related to the attitude towards life. The attitude of modern man towards nature and life has changed in relation to the first man at the beginning of civilization. That is why we must look at ecology and care for the environment in a completely different light. Today we are looking for the meaning of existence, we want to understand and study the source of our battle in relation to the natural environment. The facts speak of the destructive impact of man on his environment and the concept of the Anthropocene as a new name for the geological era - the era of man. In this paper we will get acquainted with the concept of deep ecology called ecosophy, which asks about the meaning of life, the position of man in nature and society, and accordingly, the ecological upbringing of the child in the educational system is questioned. Deep ecology is an eco-philosophy for which no being on earth exists separately from other beings but we are all in the same web of life, we are part of a continuous transformation in which life is not an absolute beginning or death an absolute end.

Key words: being, ecology, educate, child, crisis, philosophy,

SADRŽAJ

Sažetak

Summary

Uvod	1
1. Filozofija	3
<i>1.1. Filozofija prirode</i>	3
<i>1.2. Antičke teorije filozofije odgoja</i>	6
<i>1.3. Suvremene teorije odgoja</i>	8
<i>1.4. Bronfenbrennerova teorija ekoloških sustava</i>	13
2. Ekologija	16
<i>2.1. Pojam ekologije</i>	16
<i>2.2. Ekološki odgoj</i>	18
<i>2.3. Ekološka inteligencija</i>	23
3. Ekozofija	26
<i>3.1. Budućnost ekologije</i>	30
<i>3.2. Smisao i kritika ekozofije</i>	33
<i>3.3. Etička odgovornost</i>	36
Zaključak	39
Literatura	41

Uvod

Ekologija je postala središte zanimanja cijelog čovječanstva, nekad popularna tema 70-ih godina prošlog stoljeća kao nešto novo i moderno, a danas aktualna tema koja otežava funkcioniranje „društva blagostanja“, a pogotovo kad su se počele događati katastrofe koje su ugrozile biljni i životinjski svijet, pa se i čovjek našao na popisu „ugroženih vrsta“. Kao nekad tako i danas, ekologija se svodi na zaštitu okoliša i „mudro upravljanje resursima“.

Međutim, ekologija nije samo zaštita okoliša koje se svodi na usko djelovanje npr. razvrstavanje otpada ili očuvanje pojedine ugrožene životinjske vrste tamo negdje daleko. Ekologiju možemo promatrati u jednom posve drugom svjetlu. Ekologija upućuje na jednu posve drugu dimenziju čovjeka i vodi ga do izvora njegovog bitka, do ontologije postojanja a onda i do pitanja smisla života. Osviješten čovjek, svjestan svoga bitka ima i posve jasan i otvoren pristup stvorenom svijetu oko njega. Danas kad ekologiju shvaćamo većinom kao način poboljšanja kvalitete ljudskog života i kao degradaciju prirodnih resursa, razmišljanje o ekologiji uključuje i pojam ekološke krize o kojoj ćemo u ovom radu govoriti. Ekološka kriza naglašava suprotstavljenost čovjeka i prirode, destrukciju ne uzrokovanu nasiljem već disbalans na demografskom, ekonomskom i tehnološkom planu. Zar zaista ne znamo koja nam je svrha života? Zar život ima tako malu/veliku cijenu? Od čega i za što se život mora čuvati, braniti, zaštititi?

Čovjek je postao „subiectum“, kako bi rekao filozof Martin Heidegger – mjera sviju stvari, središte svijeta, gospodar bitka. Ako je čovjek postao pokretač i izumitelj, kako je moguće u isto vrijeme biti graditelj i rušitelj samog sebe. Pojam ekološke krize dominira svjetskim krugovima i raste sve do pojma dubinske ekologije nazvane ekozofija. Upravo ekozofija ujedinjuje promišljanja filozofije i ekologije te se pita o smislu života i položaju čovjeka u prirodi i društvu.

U ovom ćemo radu pokušati povezati pojmove vezane uz filozofiju, ekologiju i odgoj te na primjeru nekih filozofskih teorija povezati i usporediti filozofiju odgoja sa ekološkim odgojem, te ekozofijom kao jednim od pokreta koji proučava odnose u svijetu na razini stanja svijesti. U prvom dijelu ovog rada govorit će se o filozofiji odgoja kroz kratak povijesni pregled s naglaskom na filozofiju prirode sve do suvremenih pedagoških teorija koje su zaživjele i oprimjerile se u praksi odgoja i obrazovanja. Zatim ćemo

pojedine filozofske teorije odgoja povezati s ekologijom i ekološkom krizom kao odrazom društva u kojem živimo.

U drugom dijelu definirat ćemo pojam ekologije u užem i širem smislu te kako ekologiji pristupiti interdisciplinarno i uravnoteženo. U odgoju za ekologiju naglasak posvećujemo odgoju za smisao kao temelju zdravog i duhovnog ekoodgoja koji zahtijeva novo razumijevanje odnosa čovjeka i prirode odnosno djeteta i prirode. Razmišljat će se i o dubinskoj ekologiji koja ističe veliki značaj duhovno-meditativne dimenzije ljudskog života i ekološke svijesti. U trećem poglavlju govorit će se o već spomenutoj ekozofiji kao racionalističkoj ekofilozofiji za koju su sva bića na Zemlji međusobno povezana, koja egzistiraju zajedno. Smisao dubinske ekologije ili ekozofije jest da ljudska vrsta može egzistirati samo ako i sve druge vrste slobodno žive u svojoj prirodnoj okolini, odnosno to je „samorealizacija za sva bića!“ kako govori Naess, norveški filozof i ekološki mislilac.

Govor o djetetu kao cjelovitom biću, kao aktivnom subjektu vlastitog odgoja i obrazovanja, kao znatiželjnom i kompetentnom biću koje ima raznovrsne interese i mogućnosti, zapravo je govor o uspostavljanju duhovne, psihičke, emocionalne i društvene ravnoteže kako na osobnoj razini svakog ljudskog bića tako i onoj međuljudskoj razini, a isto tako i na uspostavljanju svrhovite interakcije sa ostalim živim bićima koja egzistiraju na planeti Zemlji. Pitamo se uolikoj mjeri odgoj i obrazovanje djeteta mogu utjecati na promjenu stava suvremenog čovjeka kako bi život na zemlji bio siguran.

Cjelovitost postojanja života na planeti Zemlji zapravo je slika cjelovitosti života uopće. Stoga razvojem ekološke svijesti kod djece promičemo svijest o cjelovitom suživotu svih živih bića na Zemlji, o samopoštovanju i zahvalnosti za sve što nas okružuje, za sve s kojima dijelimo svoj životni prostor i vrijeme. Odgoj za ekološku odgovornost sije se od ranog djetinjstva, a traje cijeli život.

1. Filozofija

1.1. Filozofija prirode

Iako filozofija nije samo promišljanje o prirodi niti je priroda filozofije razmišljanje o prirodi ipak je filozofija tijekom svog razvoja filozofirala o prirodi i proučavala njenu narav. Prvi filozofi nazvani su „filozofima prirode“ jer su bili zaokupljeni prirodom i prirodnim procesima. Postavljalo se pitanje – od čega je sve nastalo, da li je oduvijek „nešto“ postojalo...? Međutim, ni jedne teorije nisu davale zadovoljavajuće odgovore jer često prirodna objašnjenja promjena u prirodi nisu zadovoljavala čovjekovu znatiželju i razumska objašnjenja. Kako se mijenjao čovjek, mijenjao se i čovjekov odnos prema prirodi. Mnoga razumska objašnjenja podrprta su razvojem znanosti i medicine. Time se čovjek na neki način uzdigao nad prirodom. Iako je čovjek prirodno biće, on svojim razumom nadvisuje prirodu i postavlja se „gospodarem prirode“ premda to imanentno nije. „Ukoliko je čovjek racionalno biće tada na temelju tog njegovog racionaliteta izrasta nova dimenzija njegovog postojanja, a to je kultura“ (Krznar 2007: 62).

Čovjek je čovjek po svojoj biti, „biti su-vremen“, on izvire iz samog sebe, što mu daje svojstvo transcendentalnosti. Okolina, svijet, sva bića koja postoje, dio su i cjelina događanja onog „ljudskog“, pa možemo govoriti o „čovjekovom svijetu“. „To znači da čovjekovo istinsko biti nije tek individualno egzistiranje pojedinca, niti ono što tom egzistiranju pripada kao fenomenalnom opstanku. Po staroj Aristotelovoj riječi čovjek je na neki način sva bića: „on je narod, jezik, oruđe, spomenici, gradovi, krajolik, atmosfera, obrađena njiva, botanički vrt, biljke, životinje itd.“ (Šegedin 2020: 217). Svoje sebstvo i svoju potpunost čovjek doseže tek u ophođenju s bićima koja „su drugo nego on sam, ali koja dopijevaju u zbilju, pojavljuju se, ima ih, jesu, po susretu i dodiru s čovjekom; čovjek je po svojoj biti, za razliku od drugih bića, jedini koji nije samo između i pokraj bića – „on nije biće među bićima, nego jest po tome da se odnosi s bićima i njihovim bitkom“ (Šegedin 2020: 217).

Razvojem filozofske misli tijekom antičkog perioda, mijenja se tema filozofije – to nije više bila priroda koliko čovjek. Protagora (487-420. pr.Kr.) je rekao da je „čovjek mjera svih stvari“ smatrajući da se sve dobro ili loše, pravo ili krivo uvijek mora vrednovati u odnosu na čovjekove potrebe. Time je „prorokovao“ i na neki način pokrenuo važno pitanje čovjeka kao jedinke oko kojeg se sve vrti i kojemu je sve usmjereno. Egoizam i

znanje doveli su čovjeka do desktrukcije prirode koja nas je malo po malo i dovela do ekološke krize, u današnjem smislu riječi. Pitamo se uolikoj mjeri odgoj i obrazovanje djeteta može utjecati na promjenu stava suvremenog čovjeka da je sve podređeno korisnosti čovjekovim potrebama. Ako shvaćamo da je priroda „postojanje ili nastajanje“ onda je neupitno da je čovjek biće postojanja i nastajanja, u stalnom procesu mijenjanja. Ali i sama priroda je stvarnost koja nije ovisna o postojanju čovjeka, koja se također mijenja i u stalnom je nastajanju. Sve je međusobno povezano i prepleteno. „Čovjek je dio prirode, međutim on je i posebni dio prirode, onaj dio koji se iz te prirode izdigao 'zahvaljujući' svojoj otvorenoj sturkturi, zahvaljujući i svojem jeziku... emancipirao u biološku višeznačnost“ (Krznar 2007: 63).

Smisao filozofije jest težiti k mudrosti, biti ljubitelj mudrosti. „Sa Sokratom, Platonom i Aristotelom pojam filozofije poprima značenje opće znanosti, dakle discipline koja obuhvaća sva pojedinačna znanja kako teorijska tako i praktična“ (Tomić 2020: 11). Filozofija je izraz čovjekove potrebe i nastojanja da spozna bit i istinu o sebi i svijetu u kojem živi. Sukladno prethodno rečenom, čovjek živi i u prirodi i s prirodom stoga je neupitno njegovo prirodno podrijetlo i nastojanje proniknuti u svrhu i bit svog postojanja. Promatrajući sebe i svoj životni cilj, čovjek se susreće sa znatiželjom, čuđenjem, divljenjem, sumnjama, ograničenjima. Sva su ova stanja putevi filozofa kako bi čovjek produbio i produhovio svoje postojanje u prirodi i svijetu koji ga okružuju. Karl Marx (1818-1883) njemački filozof, socijalni mislilac i zastupnik egzistencijalne filozofije, rekao je da su „filozofi svijet samo različito tumačili, radi se o tome da ga se izmijeni.“ Filozofija nikad nije bila toliko primjenjivija u praktičnom životu kao danas za razliku od starog vijeka kad je filozofija uz znanost imala samo čistu teoretsku svrhu.

Suvremena istraživanja vezana uz filozofiju povezana su često uz ograničene strukture birokracije, unaprijed očekivane ishode, ocrtane strogo tematski, protokolarno upućene na uspoređivanje rezultata istraživanja te naposljetku tumačenja; „tehnički vođeno i uvjetovano istraživanje eksperimentalne i egzaktne znanosti, poglavito one fizikalne, u novije vrijeme sve više i biologijske, nije dakle ni slobodno ni bezuvjetno, kakvim se samom sebi pričinja“ (Barbarić 2021: 41). Svako istraživanje zanemaruje činjenicu da ono proistječe iz „kobne neosviještenosti“, da im izmiče spoznaja, da ona nije samo gradnja strojeva, nije samo njihova ugradnja u proces rada, nije samo iskorištavanje... nego je u svemu tomu promjena 'bića' i to ne samo 'promjena' posve neodređeno i

besciljno, nego nasrtaj na biće u cjelini u svrhu njegova osvajanja i čovjekove potvrde sama sebe (Barbarić 2021: 40).

Postajući svjestan sebe, čovjek je postao svjestan i svoje okoline. Otkrio je da njegov utjecaj na okolinu ima posljedice koje su ozbiljno ugrozile njegovu okućnicu, njegov razvoj, egzistenciju i opstanak. Budući da filozofija po svojoj biti teži dotaknuti vječno i nepromjenljivo, tako i čovjek, usprkos degradaciji svog postojanja, nastoji doprijeti do svog bitka, temelja svog postojanja. Postavlja se pitanje „potrebe za boljim, i je li to bolje ipak u svojoj srži destrukcija?“ (Krznar 2009: 133) Koliko nam znanje pomaže ili odmaže u pokušaju otkrivanja smisla života? Suvremene prakse potenciraju znanja iz područja bioetike, etnobotike, znanja o resursima, kulturna znanja, informatička znanja, geoinženjerstvo. Znanje kao takvo jest motor gospodarskog razvoja, a može djelovati i destruktivno. Znanje kao premisa obrazovanju „više služi društvenom sustavu, a manje samome čovjeku“ (Cifrić 2006: 20). Odgoj kao proces stjecanja znanja nadilazi obrazovanje; ono je više put otkrivanja smisla i svrhe ljudskog života u kojoj i priroda ima svoje mjesto pa i pitanje vrijednosti i identiteta.

Ne možemo ne spomenuti oca prirodnih znanosti, Charlesa Darwina (1809-1882), engleskog prirodoslovca kojeg spominjemo u svjetlu filozofije prirode i njegovog znanstvenog proučavanja prirode. U smislu ekološke konotacije, Darwin je važan stoga što nije do kraja i odmah prihvatio razloge promjena u prirodi. Darwin je smatrao da neznatne i postupne promjene u prirodi vode dramatičnim promjenama samo ako prođe dovoljno vremena. On je na svojim znanstvenim istraživanjima postavljao mnoga pitanja no nikad nije brzo s odgovorima. Koristio je pravu filozofsku metodu kao pravi filozof: važno je pitati se, ali da se na odgovor može pričekati. I dok je čekao, proučavao, uočavao male detalje, došao je do pojma „prirodnog odabira“ tj. primjetio je da je borba za opstanak jedna od najoštirijih među istima. Preživljavaju samo oni koji su najbolje prilagođeni. Ne odnosi se ovo samo na životinjske i biljne vrste nego i na samog čovjeka. Nevjerojatno je da je taj isti čovjek, čudo prirodne evolucije, postao uzrok uništenja te iste okoline iz koje je i sam potekao. U ovom radu ne proučavamo Darwina i darvinizam, no on nam je poslužio otkriti temeljne postavke u prirodi koje i danas vrijede. Osobito kad uzmemo u obzir i to da smo i zemlja i biljke i životinje i ljudi stvoreni od istih kemijskih elemenata, svaka stanica života u svakoj jedinki ima svoj DNA koji pak u sebi krije tajnu života. Vrijedi stoga čuvati tu tajnu života uvijek u svim bićima na zemlji.

Vrijedno je spomenuti i filozofsku misao Johanna Wolfganga Goethea (1749-1832), njemački pjesnik i dramatičar, prirodu i okoliš shvaća kao „punu samostalnost“ svakog život bića kao zaseban fenomen. Također naglašava da pripadnost svakog život bića na Zemlji, pripada „harmonijskoj cjelini suživota“ (Barbarić 2021: 232). Goetheovo shvaćanje prirode naglašava da svako stvorenje ima svoj poseban ton, jednu posebnu nijansu jedne velike harmonije zvane priroda. Takva harmonizacija prirode zahtijeva studiranje u cjelini, jer inače je svaka pojedinačnost samo mrtvo slovo (Barbarić 2021: 232). Goethe u jednom svom članku časopisa „Die Natur“ izlaže pretpostavku kako smo „kao ljudi okruženi i tako reći obavijeni prirodom koja nas u potpunosti obuhvaća, zbog čega nikad nismo u stanju iz nje istupiti. Ali iako živimo usred nje, tuđi smo joj. Iako stalno na nju djelujemo, ne vladamo njome“ (Barbarić 2021: 233). Kad opisuje prirodu Goethe govori o sili, o veličanstvenoj slici silne, sve-jedne, nedokučive prirode koju čovjekov poriv želi pokoriti i staviti u službu svojih malešnih želja i potreba. Upravo ova tvrdnja već u 18. stoljeću otkriva početak ekološke krize o kojoj ćemo kasnije govoriti. Kad Goethe govori o odnosu čovjeka prema prirodi onda tvrdi da se „ljudi u odnosu spram prirode zadovoljavaju time da hoće steći moć nad njom“ (Barbarić 2021: 235).

„A i onda kad se od neposrednog života uzdignu do promatranja, spoznaje i znanja, to se najčešće događa bez potrebnog sudjelovanja u prirodi. Time se promašuje prikladan odnos spram nje, i to na dva osnovna načina. Ili spoznaja prirode postaje stvar onoga tko je samo razuman, tko obraća pažnju samo na ono posebno te to točno promatra, dijeli i raščlanjuje. Ili oni koji spoznaju uzdižu na više stajalište. Samo u tom sudjelujućem spoznavanju prirode, u kojem se žive tvorbe čuvaju i uzimaju kao simboli i upute na beskonačno stvaralčku silu koja im je u temelju, čovjek postaje 'svjestan dvostruke beskonačnosti, na predmetima beskonačne mnogostrukosti bitka i bivanja, kao i odnosa koji se živo ukrštavaju, a na samom sebi mogućnosti beskonačnog uobličavanja'. U takvom spoznavanju moguće je naći užitak, čak i sreću života“ (Barbarić 2021: 235).

Potrebno je stoga ukratko proučiti antičke teorije odgoja koje su kroz prizmu filozofije uvijek imale plodno tlo u formiranju odgojnih procesa.

1.2. Antičke teorije filozofije odgoja

U kratkom pregledu koji slijedi, donosimo nekoliko misli vezanih uz filozofiju odgoja koje će nam pomoći postaviti temelje za ekološki odgoj djece. Antičke kultura i filozofija zasnivaju se na jasnoj svijesti da je ljudski život i odgoj temeljen na prirodnim

načelima. Najprije ćemo definirati pojam filozofije a zatim spomenuti predstavnike filozofskih struja koji su pridonijeli razvoju identiteta i

Filozofija je kritičko razmišljanje o svemu što jest. Sama riječ „filozofija“ nastala je iz starogrčkih riječi "philos-voljeti" i "sophia-mudrost", te bi u doslovnom prijevodu filozofija bila "ljubav prema mudrosti". Filozof je stoga čovjek željan znanja, usmjeren ka tom cilju. Filozofija istražuje stvarnost, traži joj izvore i počela, otkriva smisao svega. Sredstvo kojim filozofija istražuje jeste razum. Tek po razumu čovjek se razlikuje od ostalih bića i jedino po razumu shvaća važnost odgoja.

Povezanost filozofije i odgoja naizgled je nedodirljiva, no Milan Polić, suvremeni hrvatski teoretičar odgoja, uvjeren je kako “ozbiljno bavljenje odgojem nije moguće bez filozofije ali s druge strane ni filozofiranje ne smije zaobići odgoj“ (Tomić 2020: 75).

Platon odgojnu teoriju izlaže u svojim dijalozima "Država i zakoni". Odgoj zaslužuje najbitnije mjesto u državi. Za njega je dobro ono obrazovanje koje će afirmirati mudrost, hrabrost, umjerenost i pravednost. Platon tvrdi da se dobrim i pravovremenim odgojem može postići da ljudi postanu dobri, plemenita karaktera, istinoljubivi, hrabri.

„Mlado biće lakše prima društveno prihvatljiv oblik ponašanja koji pretežno ostaje neizbrisivo fiksiran u njegovom umu. To je razlog zašto Platon pridaje toliko važnosti ranoj fazi odgoja. Kad se već toliko brinu da udovi njihove djece budu pravilni, majke i dadilje bi se trebale još više brinuti o oblikovanju njihovih misli, sugerira Platon. Odgoj u djetinjstvu trebao bi biti temelj karaktera, sposoban podržavati tijekom godina“ (Tomić 2020: 46).

Ovakav stav ranoantičkog formiranja misli, stavova i uvjerenja više je nego potreban današnjim generacijama roditelja koji često svojim uvjerenjima ne postižu odgojni učinak ni dugoročnu izgradnju osobnosti svoje djece. Platon smatra da je „Sokrat vrstan odgojitelj“ (Tomić 2020: 48) koji je rekao „upoznaj sebe“ i time je aludirao na spoznavanje istine kao procesa stjecanja znanja o sebi, drugima i prirodi. „Znanje nije isključivo znanje o stvarima i znanje nije samo po sebi cilj kojem se teži! Ono je tek sredstvo kojim se oplemenjuje i usavršuje čovjeka (dušu) tj. ostvaruje vrlina. Znanje ovdje prvotno ima odgojnu a onda i obrazovnu funkciju i približava se onom što podrazumijevamo pod pojmom 'mudrost'“ (Tomić 2020: 43).

Aristotel filozofiju smatra božanskom naukom. On svoj odgojni sustav izlaže u djelu „Politika“. Odgoj građana je briga države. Aristotel razlikuje tri vrste odgoja – moralni, tjelesni i umni i podijelio ga je u 3 razdoblja: do 7. godine, odgoj unutar obitelji, od 7. godine do spolne zrelosti (14. godine) odgoj u školama i od spolne zrelosti do 21. godine počinje zrelo doba. Za razliku od Platona koji teži idealu države kroz odgoj

građana kao sredstvo, Aristotel naglasak stavlja na odgoj pojedinca kao individue jer jedino regeneracijom stavova individue možemo pokrenuti promjene u društvu.

Možemo zaključiti kako antičke odgojne teorije donose okvire za izgradnju kvalitetnog čovjeka koji bi bio jamstvo budućnosti svoje zajednice. Iako u samim počecima razvoja filozofije kao znanosti, predmet proučavanja nije bilo dijete, niti je narav ovog rada proučavanje čiste filozofske misli, ipak ćemo u nastavku rada govoriti o suvremenim filozofskim teorijama u kojim možemo pronaći dijete kao subjekt i individu.

1.3. Suvremene teorije odgoja

U ovom poglavlju želimo iznijeti kratak povijesni pregled suvremenih teorija odgoja i njihovih predstavnika koji su doprinijeli razvoju pedagoških teorija i uspostavljanju fundamentalnih izazova odgojne prakse. Kad promatramo odgoj djeteta u odnosu na prirodu, Jan Anos Komensky (1592-1670), začetnik pedagogije novog doba, u svom djelu "Velika didaktika", smatra da odgoj treba provoditi u skladu s vanjskom prirodom djeteta i uvažavanju djetetove osobnosti. Smatrao je da je čovjek dio prirode i da je podređen njezinim zakonitostima i da se od svakog djeteta može formirati čovjek. Izgradnja djeteta tj. čovjeka treba se događati na prirodan način bez prisile, smatra Wolfgang Ratke (1571-1635), pedagojski reformator, u djelu "Memorijal". Odgoj se temelji na zapažanju i iskustvu. Kad govorimo o iskustvu, potrebno je spomenuti i iskustvo igre kao metodi učenja, jer učenje kroz igru jest najbolje učenje, tvrdi John Locke (1632-1704), engleski filozof. Lock svoje stavove o tjelesnom, moralnom i intelektualnom odgoju iznosi u djelu "Misli o odgoju" te preporuča održavanje tjelesnog zdravlja i bavljenje sportom. Lock preporučuje jednostavnu prehranu i formiranje moralnih navika. Što se tiče održavanja nastave, smatra da nastava mora biti privlačna, usklađena s razvojem i kapacitetom djeteta, te je neophodno da se nova znanja vežu na prethodna.

Velik preokret u koncepciji razumijevanja djeteta i djetinjstva donosi Jean Jacques Rousseau (1712-1778), jedan od najznačajnijih filozofa svoga vremena. Svoje stavove iznosi u djelu "Emile ili o odgoju" u kojem govori kako odgoj podrazmijeva određena znanja i načela koja se tijekom vremena „aktiviraju“. On je predstavnik je prirodnog odgoja, tj. zastupa povratak prirodi. Piše kako sve dobro dolazi od prirode i da se sve

kvari u rukama čovjeka; čovjek je po prirodi dobar ali se kviri u društvu (Tomić 2020: 63). Postavio je trostruku teoriju odgoja: prirodni odgoj (predispozicije), ljudski odgoj (pedagoške situacije) i stvarni odgoj (osobno iskustvo). „U izvedbi to znači: potrebno je osmisliti takvu pedagošku situaciju (ljudski odgoj) koja će urediti djetetovo svakodnevno iskustvo (stvarni odgoj) tako da ono bude primjereno djetetovim prirodnim predispozicijama (prirodni odgoj)“ (Tomić 2020: 63). Smatra da bi dobar odgoj trebao biti u skladu s djetetovim sklonostima, osobnostima i interesima. Njegovu teoriju često nazivaju teorijom negativnog odgoja jer je uloga odgojitelja samo da odstrani ono što bi spriječilo prirodni razvoj djeteta. Suvremeni teoretičari dovode u pitanje Rousseauovu pedagošku koncepciju smatrajući da „povratak prirodi“ nije jasna paradigma – da li je smatrao da je potrebno omogućiti djetetu povratak prirodi u suvremenom smislu – šetati po parku ili saditi cvijeće, jesti zdravo i biti svjestan svoje pripadnosti cjelokupnoj prirodi ili je Rousseau mislio doslovno da čovjek kao dijete kreće iz početka bez ikakvog nasljeđa kulture i civilizacije i tražio da čovjek bude „slobodan od kulture i civilizacije tj. od društva“. Međutim, Tomić smatra da je „čovjek društveno biće i da svoje potencijale može ostvariti samo u zajednici, vjerojatno i zbog toga što čovjek ne nalazi u prirodi biće ravno sebi“ (Tomić 2020: 65). Rousseau je jako utjecao na Immanuelu Kanta (1724-1804), njemačkog filozofa koji je razmišljao o moralu i ljudskog slobodi te je shvatio da svaki čovjek u sebi posjeduje moralni zakon te kaže da „radi samo prema onoj maksimi za koju ujedno možeš htjeti da postane općim zakonom“ što znači da kad netko nešto radi mora ujedno biti i uvjeren da želi da svi ljudi isto tako rade. Takav kategorički imperativ formulirao je i na ovaj način: „Radi tako da čovječanstvo i u tvojoj osobi i u osobi svakog drugoga svagda ujedno uzimaš kao svrhu a nikad samo kao sredstvo.“ Konkretno, to znači da ne smijemo „iskorištavati“ druge za svoju korist, ali ne samo ljude već i prirodu oko sebe. Moralna dobrota čovjeka nije nešto dobro samo po sebi. Moralno dobro nekog čina po Kantu slijedi jedino iz dobre nakane. Najveću kritiku Kantovom „Praktičnom umu“ dao je Hegel (1770-1831), također njemački filozof, koji je smatrao da postoji uzajaman tj. dijalektički odnos između čovjeka i prirode. Kad čovjek prerađuje prirodu, on prerađuje i sama sebe tj. kad čovjek radi, upliće se u prirodu i daje joj svoj pečat. Hegel smatra da se i sama priroda upliće u život čovjeka i ne/omogućuje mu da radi što želi. Iako u 18. stoljeću i na početku 19. stoljeća još nije bila jasna ekološka konotacija, danas vidimo kako priroda živi, opstaje i „bori“ se za svoj opstanak bez obzira na destruktivne pretenzije suvremenog čovjeka.

Prekretnicu u shvaćanju djetinjstva donio je Robert Owen (1771-1858) britanski socijalni reformator, koji se zalagao se za zaštitu djece od zapošljavanja te osmislio inovativni odgojni sustav prema kojem se svako dijete treba odgajati u fizičkom, moralnom i socijalnom pogledu. Uvjeren je da je dijete produkt okolnosti i uvjeta u kojima živi odnosno da je okolina ta koja oblikuje karakter budućeg čovjeka. Slično uvjerenje imao je i Johann Heinrich Pestalozzi (1746-1827), švicarski pedagog i reformator obrazovanja, koji je smatrao da se odgoj mora uskladiti sa prirodnim zakonima tj. sa zakonima čovjekovog razvoja. Učenje započinje promatranjem, nastavlja se razvojem svijesti, a finalizira govorom, pisanjem, računanjem, crtanjem...Svojim odgojnim metodama dokazao je kako roditeljska odanost, povjerenje i ljubav imaju ključnu ulogu u odgoju djece pa će takav odnos utjecati na djetetov moralni, obiteljski, duhovno-vjerski stav, odnosno na „um, srce i ruke“. Da je odgoj proces slobodne razmijene iskustva među generacijama tvrdi John Dewey (1859-1952), američki filozof. On odgoj promatra kao proces koji pomaže društvenim grupama da se održe u svom postojanju i da je odgoj je društvena samosvrha ljudi. Smatra da samo odgoj može premostiti jaz između urođenih sposobnosti mladih generacija i običaja starih generacija. Po uzoru na Platona brani tezu da su odgoj i društvo čvrsto povezani. Za Deweya cilj svakog odgoja treba biti razvoj moralne svijesti. U svom djelu „Iskustvo i priroda“ epistemološki dokazuje međudjelovanje između subjekta i okoline s naglaskom da je odgojni proces ujedno i moralni rast djeteta, te da obrazovni proces nije tek priprema za život nego i je sam život.

Kad se osvrnemo na hrvatske odgojne tokove, vrijedno je spomenuti Pavla Vuk-Pavlovića (1894-1976), filozofa i pjesnika koji naglašava personalističku filozofiju odgoja prema kojoj odgoj jest proces nastajanja ličnosti, da se „ne ide u prvom redu za znanjem nego za usvajanjem vrijednosti“. Vuk-Pavlović smatra da je odgoj suodnos naraštaja te prostor dodira prošlosti i budućnosti. Za njega odgoj nije sredstvo ičemu već svrha samom sebi tj. biti čovjek znači biti odgojen.

Zaključno možemo reći kako je dijete kroz povijest imalo teške periode prihvaćanja i razvoja. Krajem 19. stoljeća dijete je u teškom položaju ili kao rob ili kao teret obitelji a često i ostavljeno da ne bi smetalo. Zato je 20. stoljeće proglašeno stoljećem djeteta u kojem nastaju brojne pedagoške koncepcije koje se približavaju prirodi djeteta, humaniziraju njegov život i optimaliziraju njegov razvoj i odgoj. Suvremene koncepcije suvremenim metodama i konkretnim istraživanjima proučavaju djetinjstvo kao

specifično razdoblje u kojem dijete postaje aktivni sudionik u tvorbi vlastite kulture. Najznačajniji autori modernog djetinjstva su Maria Montessori, Lev Vygotski, Jean Piaget, Urie Bronfenbrenner...

Maria Montessori (1870-1952) donosi jednu novu revoluciju glede pogleda na dijete i otkriva da ono u sebi nosi jedan poseban svijet „tajanstven unutarnji plan izgradnje, koji obilježava ne samo tjelesni nego i duhovno-duševni razvoj i time cjelokupnu osobnost“ (Schäfer 2015: 23).

Ovaj unutarnji svijet djeteta upravo je ono što treba ojačati kod njega kako bi stekao čvrst i jasan stav o sebi i svijetu oko sebe. Stoga se ovo odnosi i na ekologiju djeteta – sintagmu koja znači jačanje njegovih stavova, podržavanje napretka, istinskih odnosa sa drugima, osobito sa okolinom u užem i širem smislu jer dijete posjeduje „unutarnje mehanizme“, tj. duboke potencijale koji se jedino mogu razviti zdravim poticajima, čistim utjecajima od strane odraslog. „U unutarnjem planu izgradnje djeteta skrivani su, dakle, njegovi potencijali i mogućnosti koje moraju probuditi podražaji okoline“ (Schäfer 2015: 23). Ako su podražji uredni, poticajni, ako su raznovrsni, nuđeni s punim povjerenjem u dijete, onda ono svojim slobodnim izborom može sve ponuđeno prihvatiti kao dobro. Dijete u sebi nosi sve nužne kompetencije kojima se očituje njegova znatiželja, sposobnost duboke koncentracije na jednu stvar, ustrajnost i lakoća učenja. Iako dijete posjeduje mnoge sposobnosti u samom sebi, ono je kao upijajuća spužva ili kako bi rekla Montessori, ono ima „upijajući um“. To je neka vrsta privilegiranog uma koje je teško shvatljivo odraslim ljudima. Maria Montessori kaže da u djetetu djeluje neka vrsta mentalne kemije. Ono doživljava neku vrstu transformacije. „Utisci ne samo da prodiru u njegov um; oni ga oblikuju, utjelovljuju se u njemu“ (Montessori 2013: 61). Dijete se služi stvarima koje ga okružuju, dodiruje ih, stvara odnos s njima, uspostavlja kontakt s odraslima, promatra svijet oko sebe i tako stvara vlastiti mentalni put.

Prirodne znanosti došle su do mnogih otkrića o prvim danima djetetovog života. Uočili su da dijete raspolaze „neusporedivo većom kreativnom energijom nego što se to može i zamisliti“ (Montessori 2013: 61). Naime, kad se rodi, ono – u psihološkom smislu – ne može ništa. Ono ne može niti govoriti iako primjećuje sve što se oko njega događa. Tek nakon nekog vremena, vidimo da ono govori, hoda, napreduje na svim područjima. Maria Montessori kaže da joj je to pomoglo da shvati kako „dijete nije inertno biće koje

sve svoje sposobnosti duguje nama, poput prazne posude koja čeka da je napunimo“ (Montessori 2013: 49). Ona je dijete nazvala ocem čovjeka! „Nema čovjeka koga nije stvorilo dijete, ono dijete koje je on sam nekad bio“, riječi su Marie Montessori. Dijete uspije naučiti znanje a da nije svjesno da uči. Ono uči pomalo, od nesvjesnog ka svjesnome, neprestano napredujući. Dijete „upija“ život koji raste oko njega, mijenja se i preobražava se zajedno s njime. Dojmovi koje dijete prima iz svoje okoline toliko su duboki da u njemu izazivaju biološku ili psiho-kemijsku promjenu. Taj djetetov upijajući um, toliko je moćan da dijete postaje nalik sredini koja ga okružuje. Djeca počinju biti slike one stvarnosti koja ga okružuje. Dijete ne gleda na svijet kako to čine odrasli. Odrasli se brzo oduševi i odmah prelazi na nešto drugo i novo. Međutim, dijete – naročito u prvom periodu svog života – utiske koje prima, duboko u sebe utiskuje, u ono svoje nesvjesno „ja“. Tako dijete upija jezik, vjeru, kulturu, tradiciju i običaje, moralne vrijednosti, navike... Zato si možemo postaviti pitanje: zašto se dijete tako brzo može prilagoditi novoj sredini? Ili pitanje: kakvu sredinu treba pripremiti djetetu kako bi ono bilo izgrađeno, sretno i zadovoljno?

Ako znamo da dijete „upija“ u sebe ono što ga okružuje, zadatak je na nama odraslima da mu pripremimo sredinu koja će ga izgraditi i pomoći mu u njegovom cjelovitom razvoju. Ovdje nailazimo na temeljno načelo Montessori pedagogije, a to je pripremljena okolina. Zadaća odraslih, a posebno roditelja i pedagoga, sastoji se u oblikovanju okruženja koje će biti primjereno razvojnim potrebama djece i mladih. Odrasli ne mogu formirati djecu po svojoj volji, jer jedan čovjek ne može stvoriti drugoga – kaže Montessori. Ali odrasli mogu pedagoški oblikovati okruženje u kojemu se dijete slobodno kreće, razvija i upoznaje svoje mogućnosti. „S tim se stavom Montessori oduprla svakoj ideološkoj jednostranosti svoga vremena u kojoj, po jednima, ljudske mogućnosti ovise o nasljednim osobinama ili, po drugima, u kojoj su ljudske mogućnosti proizvod društveno-kulturnih odnosa“ (Bašić 2011: 207). U ranoj predškolskoj dobi dijete se priklanja onome što ga privlači ili u koga je stekao povjerenje pa je stoga vrlo važno prepoznati one koji imaju ključnu ulogu u razvoju djetetove svijesti. „Roditelji tu imaju veliku mogućnost i dužnost prenijeti djetetu sustav vrijednosti, svojim primjerom i vođenjem djetetu olakšati njegovo osobno opredjeljenje“ (Podgorelec 2008: 481). U istoj mjeri, roditelji, odgojitelji i učitelji svojim primjerom prenose na dijete odnos prema prirodi, proučavanje prirode, snalaženje u prirodi. Kao što se „pripremljena okolina“ odnosi na pedagoško oblikovan

prostor, tako pripremljena okolina jest i priroda koja nas okružuje. Stoga je važno da ta ista priroda bude 'prirodna', 'neoblikovana', čista, zelena i izvorna kako bi dijete izgradilo pozitivne stavove i suoblikovalo se njom.

Jean Monbourquette (1933-2011), pedagog obiteljskog odgoja, vodi se „srednjim putem“ po kojem roditelji odgajaju svoje dijete tako da ono traži vlastitu vrijednost. Kao što svaki odrasli čovjek ima svoju vlastitu vrijednost tako i dijete ima istu takvu vrijednost koja iako je još mala i neznatna, ipak postoji. Međutim, ovakav način odgoja temelji se na „pedagogiji primjera“; to iziskuje od roditelja da sami budu u stavu permanentne formacije, da bi mogli što potpunije prenositi vrednote koje žive; u zastupanju svojih stavova i uvjerenja moraju imati argumente: „razna svjedočanstva, statistike, povijesne činjenice, izvještaje stručnjaka“ (Monbourquette 2005: 72). Nerealno je očekivati savršene roditelje no ako dijete svjedoči kako se roditelj trudi i bori se za svoje ideje, prizna svoje pogreške, tada ono nikad neće izgubiti povjerenje u njega. Kad ovaj stav pretočimo na ekološki odgoj onda je jasno, kako roditeljski stavovi i postupci utječu na razvoj duhovnog stava djeteta koji se formira. Ekološki odgoj mora imati budućnost upravo zbog samosvjesnih i ekosvjesnih roditelja jer će znati prenijeti dobre i plemenite vrijednosti na svoju djecu.

1.4. Bronfenbrennerova teorija ekoloških sustava

Suvremena definicija djeteta i djetinjstva širi nam poglede na nove sustave odgoja i obrazovanja koje uključuje i partnersko roditeljstvo. Nema više jednosmjernog utjecaja roditelja na dijete, već „dijete i njegova okolina neprestano međusobno recipročno djeluju na transakcijski način, a dijete posjeduje niz osobnih značajki od kojih su najvažnije one koje se opisuju kao razvojno poticajne tj. koje mogu utjecati na druge ljude na načine koji su važni za dijete“ (Skupnjak 2012: 225).

„Jer, kao što roditelj utječe na dijete, tako i dijete svojim karakteristikama utječe na roditelja, izazivajući ga na ponašanje i postupke koji mogu povoljno ili nepovoljno djelovati na djetetov razvoj. Osim toga, i međusobni odnos roditelja djelovat će povoljno ili nepovoljno na svakog roditelja zasebno, a to će imati posljedice na očev i majčin odnos prema djetetu. I samo rođenje djeteta, kao i njegov temperament, prilagodljivost, iritabilnost i druge karakteristike, utjecat će na odnose roditelja, pa su tako dijete, otac i majka povezani gustom mrežom međudnosa i međudjelovanja koja

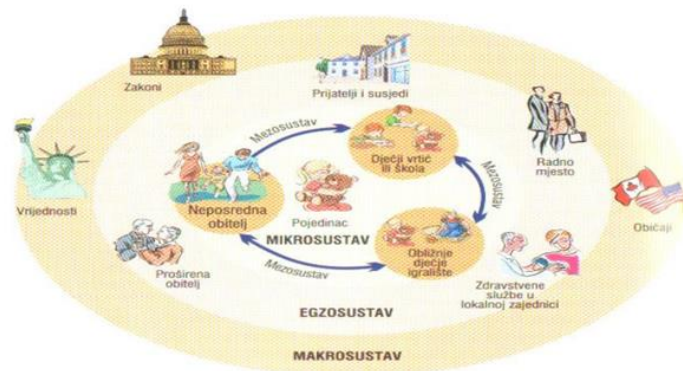
stvara opću emocionalnu klimu i opće uvjete razvoja“ (Obradović, Obradović 2003: 46).

Ekološki pristup u proučavanju dječjeg razvoja možemo otkriti u Bronfenbrennerovoj teoriji ekoloških sustava. Urie Bronfenbrenner (1917-2005) je rusko-američki psiholog poznat po svojim istraživanjima kojima želi doprinijeti promjeni perspektive razvojne psihologije skretanjem pozornosti na utjecaj okoliša i društva na razvoj djeteta. Ekološki pristup naglašava važnost okoline za dječji razvoj i psihosocijalnu prilagodbu. Prema ovom pristupu, nužno je dječji razvoj razmatrati unutar konteksta u kojem se on odvija. Bronfenbrenner otkriva četiri razine okolinskih utjecaja po dijete, počevši od onih koje su djetetu bliske i u kojima neposredno sudjeluje pa do onih koje su mu prilično udaljene i u kojima ne sudjeluje izravno. Prema ovom modelu, dijete se nalazi u sredini, a oko njega se šire u koncentričnim krugovima slojevi okoline. Upravo ti krugovi za njega predstavljaju jači ili slabiji utjecaj na dječji razvoj. Kako bi u potpunosti razumijeli dječji razvoj, moramo interdisciplinarno promatrati dijete u koje uključujemo i psihosocijalnu prilagodbu koju je razvio Bronfenbrenner bioekološkim modelom ili teorijom ekološkog sustava. Objasnimo ovu teoriju:

Mikrosustav čini prvu razinu, a odnosi se na svakidašnju okolinu u obitelji, vrtiću, školi, uključujući odnose s roditeljima, braćom i sestrama, vršnjacima i odgajateljima. Bronfenbrenner naziva ovu fazu dvosmjernom jer događa se odnos okoline prema djetetu i odnos djeteta prema okolini. Ovakva dvosmjerna relacija djeluje na svim razinama okruženja. Druga razina je mezosustav, a odnosi se na interakciju, odnosno međusobno djelovanje različitih mikrosustava u koje je dijete uključeno, na primjer kako dječje funkcioniranje u obitelji utječe na interakciju s vršnjacima u vrtiću, kao i primjerice povezanost odgojitelja i njihovih roditelja. Treća razina okolinskih utjecaja naziva se egzosustav. U njemu dijete ne sudjeluje izravno, a odnosi se na širu okolinu, socijalnu mrežu, masovne medije, školsko vijeće, crkvenu zajednicu. Na ovoj razini djetetov razvoj ovisi o neposrednom utjecaju društvene okoline (Skupnjak 2012). Najširi djelokrug okoline je makrosustav koji se odnosi na obilježja određene kulture (obrazovanje, privreda, religija, društveni sustav).

„Bronfenbrenner kasnije dodaje i peti dio sustava, a to je kronosustav koji označava promjene u sustavima tijekom vremena. Najznačajnija takva promjena utječe gotovo na sve sustave“ (Skupnjak 2012: 225).

Urie Bronfenbrenner: Teorija ekoloških sustava (Berk, 2007)

Možemo zaključiti kako Bronfenbrennerova ekološka teorija postavlja dijete u središte sustava. Veći utjecaj na dijete imaju oni koji su mu bliže, pa sve do onih koji samo neposredno sudjeluju u djetetovom razvoju. Krajnji cilj kvalitetne suradnje svih podsustava jest njihova spremnost i pripremljenost za primjereni prihvata djeteta i postizanje kontinuiteta njegova razvoja, odgoja i učenja. Svi ovi sustavi u sebe uključuju ekološku dimenziju jer svi faktori utjecaja na dijete dio su prirodnog okruženja bilo na direktan bilo na indirektan način. Stoga možemo reći kako je dijete socijalna struktura u odnosu prema svim ostalim strukturama čije postojanje nije samo biološko-fiziološki proces nego zavisi od društvenih i kulturnih uvjeta i ideologije.

2. EKOLOGIJA

2.1. Pojam ekologije

Pojam ekologije dolazi od grčke riječi *oikos* što znači dom ili stanište i riječi *logos* koja znači učenje, znanje ili znanost. Možemo reći da je ekologija znanost o održavanju živih bića u staništu ili znanost o proizvodnji i raspodjeli organske tvari u prirodi, odnosno ekologija je znanost o održavanju živog svijeta u cjelini (Vijtiuk, Delić 2004).

Ako razložimo ekologiju kao znanost, primijetit ćemo da ona nikako nije znanost sama za sebe. Iako se razvila u okviru biologije, danas je ona postala sinteza svih znanstvenih disciplina koje promatraju vezu između živih bića i njihova okoliša. „Početkom sedamdesetih godina 20. stoljeća, ekologija se razvila u službenu interdisciplinarnu znanost koja pomaže ljudima da lakše žive u promijenjenim uvjetima koji su nastali na zemlji“ (Vijtiuk, Delić 2004: 199). Daljnje proučavanje ekologije kao skupa različitih životnih oblika, vodi nas k pojmovima kao što su jedinke ili individue, populacije koje se sastoje od većeg ili manjeg broja jedinki iste vrste, pa sve do životnih zajednica ili biocenoza. Sve zajedno možemo svesti na zajednički nazivnik zvan ekološki sustav ili ekosustav i biosferu. Ova podjela živog i neživog svijeta poslužit će nam kasnije u razmišljanju o životu živog čovjeka kao neponovljivoj jedinki koja dolazi na svijet u jedan već izgrađen sustav života te ima specifične karakteristike puno dubljeg smisla od onog vidljivog.

Neupitno je razmišljanje o ekologiji kad uočavamo porast ljudske populacije, industrijalizacije i agrarizacije koji su izrazito nepovoljno promijenili naš okoliš. Ekologija je stoga i jedan oblik zabrinutosti čovječanstva. Stoga je ekologija razvila nove strategije zaštite okoliša ne samo one mehaničke prirode, već one društvenog i političkog podrijetla. O njoj se raspravljalo u Ujedinjenim narodima na Stockholmskoj konferenciji 1972. godine na kojoj je donesena Deklaracija Ujedinjenih naroda o okolišu. Prema ovom dokumentu, ekologiji se ne pristupa više samo kao prirodnoj znanosti, nego kao i političkom pitanju. „Tako je u posljednjih 25 godina zaštita okoliša s ruba zanimanja promatknuta u bitno međunarodno pitanje kojim se bave vlade, politika i društvo općenito, gotovo u čitavom svijetu“ (Vijtiuk, Delić 2004: 278).

Konferencija o okolišu i razvoju u Rio de Janeiru 1992. godine na kojoj se potenciraju novi pristupi globalnim procesima okoliša, utvrđuje hitnost u rješavanju pitanja usmjerenih prema održivom razvoju. Od tada počeli su se mijenjati proizvodni procesi koji će na nov i manje utjecajan način oštetiti okoliš uvođenjem pročišćivača.... te se uvodi i ekocikliranje. Nova industrija počinje primijenjivati nove tehnike proizvodnje vodeći računa o svim fazama proizvodnje od potroška energije do usmjerenja tehnologije koje smanjuje onečišćenja na mnogim područjima uz bolju obradu otpadnih tvari (Vijtiuk, Delić 2004: 279).

Nov pristup prirodi i ekologiji koja čuva prirodu, rađa novu svijest koja sada ekomodelira industriju i tržište s većom pažnjom. Počelo se shvaćati kako je okoliš proizvodni kapital koji se do sada nije adekvatno procjenjivao s obzirom na blisku i daljnju budućnost planeta Zemlje. „Danas ekipe ekologa započinju s kompleksnom zadaćom procjene vrijednosti ekosustava kao osnovice prirodnog kapitala koji ljudi iskorištavaju; vrijednosti koje pružaju ekosustavi (tlo, kopnene vode, mora, biljni i životinjski svijet) osnovica su koja omogućuje održivost života i razvitka na Zemlji posredno i neposredno“ (Vijtiuk, Delić 2004: 279).

U Den Haagu se 2000. godine održala Okvirna konvencija o promjeni klime koja nakon tjedana zasjedanja nije polučila nikakve rezultate. Jan Pronk, predsjedatelj konferencije i ministar zaštite okoliša Nizozemske, ovako je opisao ishod konferencije „Krajnje je razočarajuće da politički vođe svijeta nisu bili sposobni završiti provedebena pravila za smanjenje emisija stakleničkih plinova, posebno s obzirom na velika očekivanja javnosti.“ (Vijeće EU 2021).

Možemo zaključiti kako ni znanstvenici, niti političari kao ni predstavnici zakona i pravosuđa nisu u stanju doprijeti do istinskog problema ekologije i zaštite okoliša. Istinska analiza čovjeka kao bića koje živi i radi u prirodi i s prirodom nije zagrebla njegove bazične uzroke postojanja. Problem se produbljuje s obzirom na brojne znanstvenike koji su pokušali kroz filozofiju progovoriti o povezanosti ljudskog bitka s prirodom i posljedicama koje one nose sa sobom. Jedna grana ekologije koju povezujemo s filozofijom zove se ekozofija. U daljnjem promišljanju ona će nam otkriti nove dubine i čovjeka i prirode.... Važno je imati na umu da je čovjek dio svijeta i da je svijet u biti zajednica stvorenja. Sam svijet u cjelini je stvorenje. Kao vrhunac stvorenja,

čovjek sav svijet može privesti uništenju ili ispunjenju, u čemu se sastoji istinska apokalipsa.

Iz spomenutog je vidljivo kako se sintagmi ekologije mora pristupiti interdisciplinarno i uravnoteženo ako želimo postići istinske rezultate. Postoji koncept 5E: etika, edukacija, ekonomija, energija i ekologija (Čatić, 2001). Ovaj koncept pokazuje ne pripadanje ekologije niti jednoj posebnoj struci niti znanstvenom području. Ekologija se tiče svih elemenata društva i područje je odgovornosti svih jer je Zemlja dom svih. „Po svom značenju ekologija je već postala *condicio sine qua non* čovjekove egzistencije“ (Milat 2009: 48). Kako bi dublje istražili potrebu istinskog ekološkog djelovanja čovjeka potrebno je ići u dublje promišljanje i filozofije prirode i ekologije.

2.2. Ekološki odgoj

Razvoj ekološke svijesti počinje već od ranog djetinjstva i traje cijeli život. Odgoj ekološke svjesnosti „počinje od učenja primjene osnovnih pravila ljubaznosti međuljudskog ponašanja i odnosu prema svim stvorenjima i čitavoj Zemlji: tražiti dopuštenje, reći „hvala“, obuzdati agresivnost ili pohlepu, tražiti oprost kad se učini nešto loše“ (Pardon 2020). Stoga za dijete nije samo odgoj reći mu uputu gdje da baci smeće ili odloži staklo, već je to oblikovanje ozračja poštovanja prema okruženju u kojem se nalazi i živi, stvaranje drugačije kulture odnosa prema tlu, vodi, zraku. „Odgoj za ekološku odgovornost, stoga, ne uključuju samo ekologiju (brigu za okoliš) u strogom smislu riječi, nego se usmjeruje na odgajanje pravednih ekonomista, istraživača i inženjera, zemljoradnika i uzgajivača stoke i bilja, kao i poštenih političara koji će svojim promišljenim odlukama promicati brigu o samoodrživosti i suverenitetu“ (Pardon 2020).

Već na početku govora o ekologiji, važno je razgraničiti razne termine vezane uz ekološki odgoj vezane uz koncepte „zelenog“ ili „održivog razvoja“. Naime zbrka koja nastaje u vezi definicije „ekološkog odgoja“ samim time i proširuje pojam ekologije. Govorimo tako o obrazovanju za okoliš, obrazovanje za Zemlju, okoliš i razvoj obrazovanja; obrazovanje za okoliš za održivost, obrazovanje za održivost, obrazovanje za održivu budućnost, odgoj kao održivost, održivi razvoj obrazovanja. Ekološki odgoj

stoga možemo gledati sa različitih aspekata, posebno kao održivi razvoj. O svim ovim spomenutim pojmovima moglo bi se pisati zasebno što zahtijeva i nova istraživanja, no u ovom radu naglasak više se posvećujemo odgoju za smisao kao temelju zdravog i duhovnog ekoodgoja.

Ako odgoj i obrazovanje doprinosi razvoju identiteta, ispravno je pitati se o smislu postojanja, o procesima koji utječu na otkrivanje svoga ja. Razvoj identiteta jest proces koji započinje već u najranijoj dobi. I ekološki odgoj zahtijeva razvoj ekološke svijesti u kojem svaki čin vezan uz okoliš i ekologiju doprinosi razvoju i oblikovanju ekološkog identiteta.

Ekološki odgoj u odgojno-obrazovnom sustavu u Hrvatskoj provodi se kroz razne programe u koje su uključene eko-radionice, akcije ili kampanje vezane uz očuvanje prirode ili nekih vrsta životinja ili biljaka, kroz uvođenja novih metoda zdravog načina života koje promiču ekološku osviještenost. Ekološki odgoj provodi se npr. kroz verificirane programe od Ministarstva odgoja, obrazovanja i sporta (DV Jabuka 2014/2015) kroz koje se žele postaviti neki od sljedećih ciljeva:

- ❖ poticati razvijanje pozitivnih navika i odgovornog ponašanja u odnosu na skrb za očuvanje prirodnih resursa (prirodno okruženje, ljudski resursi)
- ❖ senzibilizirati odrasle za promicanje prava djece na život u zdravom okruženju
- ❖ upoznavanje energije potrebne ljudskom tijelu
- ❖ upoznavanje obnovljivih i neobnovljivih izvora energije
- ❖ razvijati senzibilitet za različite oblike istraživanja i rješavanja problema u neposrednom vrtićkom okruženju
- ❖ poticati svijest o važnosti štednje vode i energije u vrtićkom i obiteljskom okruženju
- ❖ radom vrtićkih eko patrola senzibilizirati djecu i odrasle za učinkovito korištenje vode i ostalih energenata u vrtiću
- ❖ briga o slavinama i prekidačima u vrtiću
- ❖ prikupljanje kišnice i neiskorištene vode iz SDB
- ❖ primjereno zbrinjavanje otpada
- ❖ razviti pozitivan odnos djece prema meteorologiji-klimatologiji
- ❖ senzibiliziranje djece za življenje humanih vrijednosti u svakodnevnim vrtićkim aktivnostima
- ❖ razvoj ekološke osjetljivosti

- ❖ poticanje aktivnog učenja djece u stjecanju novih spoznaja i iskustava o eko-problemima
- ❖ senzibiliziranje roditelja za promoviranje zdravog stila življenja u obiteljskom okruženju
- ❖ ukazivanje na značaj roditeljskog modela skrbi za okoliš u svakodnevnim životnim situacijama
- ❖ poticanje sudjelovanja roditelja u vrtićkim eko-akcijama
- ❖ poticati unaprjeđivanje vještina socijalne kompetencije i asertivnosti

Svi ovi i slični ciljevi koje si postavljaju pojedine odgojno-obrazovne ustanove mogu se provoditi kroz sljedeće zadatke:

- ❖ zajedničkim odgojnim djelovanjem vrtića i obitelji stvoriti uvjete za razvoj ekološke osjetljivosti, posebice poticati skrb za očuvanje prirodnih resursa (prirodno okruženje, ljudski resursi)
- ❖ projektnom metodom rada poticati mijenjanje stavova i navika o očuvanju vode i ostalih energenata kao i njihovim gospodarenjem
- ❖ poticati stjecanje novih znanja o obnovljivim izvorima energije
- ❖ poticati stjecanje novih znanja o ljudskom tijelu i osnovnim životnim funkcijama, njegovati zdrave životne navike
- ❖ otkrivati procese kruženja zraka, vode i hrane unutar ljudskog tijela, suradnjom s tehničkim osobljem koje prati stanje slavina i prekidača u vrtiću, pratiti racionalnu potrošnju energenata
- ❖ eko patrola, praćenje zagađenja voda u neposrednom okruženju vrtića
- ❖ inicirati suradnju s nadležnim institucijama (zelena akcija)
- ❖ u odgojnim skupinama osigurati mjesto na kojem će se odlagati neiskorištena voda, koja će se koristiti za zalijevanje cvijeća
- ❖ organizacijom reciklažnih dvorišta osigurati uvjete za primjereno odlaganje otpada i njegovu uporabu u igri i aktivnostima djece (stari papir)
- ❖ poticati stjecanje novih znanja o atmosferskim procesima i meteorološkim pojavama,
- ❖ nastaviti suradnju s lokalnom zajednicom, Hrvatskim vodama i Državnim hidrometeorološkim zavodom

Ovo su samo neke od aktivnosti koje su konkretizirane u mnogim kurikulumima dječjih vrtića a sastavni su dio Unescove Strategije obrazovanja za održivi razvoj za razdoblje od 2005. do 2014. godine donešene za Europu. U tom programu donesena su obrazovna načela kao što su interdisciplinarnost i cjelovitost, vrijednosna orijentacija, kritičko mišljenje, primjenjivost i relevantnost za lokalnu zajednicu. Strategija je usvojena na sastanku na visokoj razini ministara okoliša i obrazovanja održanom u ožujku 2005. u Vilniusu, Litva, na kojem je usvojen i okvir za njenu provedbu prema kojem države trebaju izraditi Nacionalne planove provedbe kao središnji element provedbe. Vlada RH je je usvojila Akcijski plan za obrazovanje za održivi razvitak u travnju 2011. godine koji se kontinuirano provodi (Obrazovanje za održivi razvoj 2011). Ova načela primjenljiva su u ranom odgoju i obrazovanju iako su pomalo apstraktna. Međutim, kontinuiranim i promišljenim postupcima svih sudionika odgojno-obrazovnog procesa moguć je ekološki razvoj. Ipak on je najviše primjenjiv u osnovnoškolskim i srednjoškolskim kurikulumima.

Renata Jukić, profesorica društvenih i ekoloških kolegija u Osijeku (2011) govori o pet odgojno-obrazovnih paradigmi na kojima bi se temeljio kurikulum ekološkog odgoja i obrazovanja. Prva je ekonomska paradigma koja promiče umjereno korištenje resursa. Druga strategija vezana je uz duhovne, socijalne i etičke aspekte ekologije. Treća paradigma kritički zadire u znanost, zakonodavstvo i tehnologiju. Četvrta strategija promiče važnost zapostavljenih i ranjivih skupina i pružanje obrazovanja siromašnima. Peta strategija zalaže se za očuvanje prirodnog kapitala tako da se mijenjaju vrijednosti i stavovi kritičkim promišljanjem.

Promatrajući suvremeni odgoj djece i mladih ne možemo ga zamisliti bez raznih vrsta multimedijских platformi koje možemo staviti u kontekst „zagađenosti“ koja je jedan od uzroka ekološko-odgojne krize. Iako su masovni mediji kulturna tvorevina industrijskog i tehnološkog napretka, pitamo se koliko oni utječu na pravilan i cjelovit razvoj djeteta. „Pri razmatranju utjecaja medija na djecu potrebno je uzeti u obzir razvojne osobine djeteta, svrhu i obilježja medijskih sadržaja kojem je dijete izloženo i djetetovo društveno i obiteljsko okružje“ (Preporuke za elektroničke medije). Koliko su ekrani i računalna pomagala štetna ovisi o stvarnoj ili potencijalnoj mogućnosti da oni utječu na djetetov emocionalni svijet, uznemiri ga ili uplaši... Sve u svemu, štetnost audio i audiovizualnih sadržaja određuje se višestrukim kriterijima. Medijsko obrazovanje tijekom ranog i predškolskog odgoja u svrhu ekološkog odgoja može imati samo

edukacijsku svrhu, i opet ponavljamo, prilagođeno dječjoj dobi i stupnju misaonog, emocionalnog i socijalnog razvoja.

Vrijedno je skrenuti pozornost na jedan od načina ili stila odgoja – učenje po modelu prema Banduri, poznatom psihologu s početka 20. st. Njegova teorija pokazala je kako djeca uče po primjeru. Loši primjeri ponašanja odraslih utječu na loše ponašanje djece. No, odrasli često nisu svjesni koliko su djeci važni modeli te koliko lako utječu na njih. U svjetlu ekološke osviještenosti, odnos odraslog prema okolini utjecat će posredno i na dijete koje ga promatra. Ne samo da će utjecati na njegovo ponašanje nego će u djetetu formirati i stavove koji će biti temelj njegovog identiteta. Erich Fromm, veliki psiholog i humanista napisao je kako „je jedino rješenje u novoj etici; nužna je takva temeljna promjena čovjeka u značenju 'biti' (nova kvaliteta), koja će zamijeniti staru kvalitetu 'imati' što više za sebe, a čemu na kraju postaneš rob“ (Pečjak 2009: 485).

„Unatoč sadašnjem stanju ipak ne zagovaram geslo 'natrag prvobitnoj prirodi'. Prvobitne prirode više nema, onečišćeni su i Mt. Everest i dna oceana. Jedan je slovenski ekolog prije nekoliko desetljeća, kada je kriza tek počela, prdlagao da djeci oduzmemo računala, da im dajemo samo zdravo uzgojenu hranu itd. To je slijepi put. Čovječanstvo ne može i ne smije nazadovati. Može potražiti kompromis, najbolji put, put koj čuva stečeno i ispravlja štetu“ (Pečjak 2009: 486).

Odgoj za ekologiju zahtjeva novo razumijevanje odnosa čovjeka i prirode odnosno djeteta i prirode. Cifrić smatra da ekološka edukacija nije samo pedagoško pitanje nego problem „ekološkog civiliziranja“ (Cifrić 2006: 33). Ekozofija kao dubinska ekologija vodi nas k promicanju istinskih vrijednosti o raznolikosti suživota, tolerancije, uvažavanju ljudskog bitka i života uopće.

„Temeljni smisao ekološke edukacije nije u stjecanju više znanja, nego u usavajanju novih vrijednosti, etičkih načela i moralnih normi kao orijentacija i kriterija u primjeni svakovrsnih (a ne samo ekoloških) znanja u praksi. Moderno društvo raspolaže s velikom, rekli bismo „dovoljnom“ količinom znanja (iako znanja nikad dosta!), ali mu nedostaje etičkih uvjerenja, tolerancije i odgovornosti (Cifrić 2006: 34)

2.3. *Ekološka inteligencija*

Odgoj za okoliš dio je nove paradigme odgoja, novog poimanja razvojnog puta okoline i njegovog očuvanja. Stoga odgoj za okoliš zahtijeva drukčije razumijevanje i uporabu znanja, drugačijeg razumijevanja pojedinca i njegovog odnosa prema prirodnoj i društvenoj sredini (Katalinič 2007). Katalinič smatra da „mediji imaju najviše mogućnosti utjecaja na razvoj odnosa prema okolini i s tim potiču razvoj svijesti o okolišu“ (Katalinič 2007). Putem interneta dijete ima pristup raznim platformama putem kojim upoznaje nepoznate okoliše, putem pokretnih kamera razgledava šume, nacionalne parkove, rijeke, egzotične životinje, zoološke vrtove... „Pri tome svakako moramo biti svjesni činjenice da računalno predstavljanje sadržaja ne može nadomjestiti sve osjetilne doživljaje prirode, ali lako u određenom trenutku potičemo neka osjetila koja djeca u prirodnom okolišu još nisu doživjela“ (Katalinič 2007).

Svjesni masovne upotrebe internetskih sadržaja, on-line učenja, svakodnevnog elektroničkog opismenjavanja, ne možemo ignorirati kontaktno učenje. Kao što smo već spomenuli, alternativna učenja kao Montessori vrtići i škole, ne odustaju od prirodnog sadržaja, a u isto vrijeme ne nječu mogućnosti i prednosti digitalizacije. Korištenje masovnih medija i u obiteljskom okruženju i u formalnom odgoju i obrazovanju nužno zahtijeva postepen razvoj u skladu s razvojem osobnosti. Sve ostalo ulazi u domenu manipulacije, nekritičnog razmišljanja, robovanju interesnih skupina, ovisnosti o internetskim sadržajima.

Povijesni trenutak zove čovječanstvo na odgovornost, posebno na preispitivanja smisla. Time se vraćamo na već spomenutu dubinsku ekologiju. Preispitivanje smisla ekologije traži od pojedinaca duhovnu ravnotežu. Prema jednom od vodećih stručnjaka na području emocionalne inteligencije, Danielu Golemanu¹, potrebno je razviti ekološku inteligenciju koju on definira kao sposobnost donošenja svjesnih izbora obdarenih vrlo visokim stupnjem sklada u prirodnom okruženju. Osobine ove nove inteligencije odnose se uglavnom na čovjekovu sposobnost učiti iz iskustva, učiti o organizmima i njihovim ekosustavima kako bi razumjeli pozitivne i negativne učinke ljudskih aktivnosti i, što je

---

¹ Daniel Goleman (1946-) psiholog i znanstveni novinar, poznat po knjizi “Emocionalna inteligencija” u kojoj predstavlja emocionalnu inteligenciju kao sposobnost praćenja svojih i tuđih osjećaja i emocija te upotreba tih informacija u razmišljanju i ponašanju. Tvrdi kako se emocionalna inteligencija stječe genetskim nasljeđem, ali i dobrim dijelom procesom učenja.

najvažnije, donijeti odluke za konkretne promjene koje će svim ljudima omogućiti život na što „zeleniji“ ekološki način.

Goleman također tvrdi da se ekološka inteligencija odnosi na sposobnost razumijevanja interakcije čovjeka s prirodom. Ako socijalna inteligencija i emocionalna inteligencija razvijaju sposobnosti empatije i suživota, u našem fokusu interesa, možemo tumačiti kako se ekološka inteligencija odnosi na razvijanje sposobnosti uočavanja i povezivanja svih faktora unutar cjelokupnog prirodnog sustava. „Budući da svaka inteligencija zahtijeva skup temeljnih operacija, koje upravljaju određenim aktivnostima karakterističnima za tu inteligenciju, nedvojbeno proizlazi da se pedagoškim djelovanjem može usmjeravati razvoj konkretnih sposobnosti, relevantnih sadržaja i aktivnosti; to čini mogućim postojanje i razvoj ekološke inteligencije“ (Milat 2009: 50).

Kako bi se ekološka inteligencija mogla razviti, prema Golemanu, potrebno je prevladati tradicionalne stavove i razmišljanja koje stavljaju čovjeka i prirodu na dvije suprotne strane. Za njegovanje ekološke inteligencije potrebno je stoga pristupiti interdisciplinarno te razviti, kako kažu stručnjaci, ekološku pismenost.

Suvremeni školski sustavi u svijetu predlažu nekoliko načina ekopismenosti djece koje su integrirane u emocionalnu, sociološku i ekološku inteligenciju:

- razvijati empatiju za sve oblike života, njegovati suosjećanje sa svim oblicima života u užoj i široj životnoj zajednici;
- usvojiti održivost kao uobičajenu praksu, poboljšavajući međusobnu povezanost živih bića i, s praktične točke gledišta, suradnje;
- učiniti nevidljivo vidljivim, odnosno povećati znanje o utjecajima koji svakodnevni izbori i ljudska ponašanja imaju na ekosustav;
- predvidjeti neželjene posljedice ponašanja kroz načelo predostrožnosti;
- razumjeti kako priroda podržava život, stoga steći perspektivu dalekosežnosti u svojim odlukama da se brinu o prirodnim resursima kroz adaptaciju ponašanja (Strongoli 2019).

Profil ekopismenosti je, dakle, složen i ne završava u širenju informacija i znanja, već zahtijeva društvenu i emocionalnu aktivnost. Prema Fritjofu Capri, suvremenom austrijsko-američkom fizičaru, ekološka pismenost je sposobnost razumijevanja odnosa i životnih procesa u prirodi i društvu te imati brigu i odgovornost za njih, što čini novi

temelj obrazovnih izazova u području ekološke pismenosti sljedećih nekoliko godina a koji bi trebao dovesti do redefiniranja svih školskih programa (Strongoli 2019). Stoga je neophodno konfigurirati obrazovne kontekste koji mogu poticati senzomotorička iskustva i ekološki odgoj kroz ekopismenost i poticanje ekološke inteligencije. Odgojno-obrazovni prostor i obrazovne politike trebale bi biti otvorene i pažljivo redizajnirane. Land-art umjetnost jedna je od mogućnosti koju vrtići i škole mogu razviti u okruženja za učenje u konstruktivističkom smislu. Praksa nam pokazuje kako još uvijek nema strukovne zainteresiranosti za postavljanje okruženja za učenje u nestrukturiranim kontekstima osim u učionici ili iz nje. Postavljanje ekoloških obrazovnih programa širokog spektra također znači stvaranje mjesta za kvalitativne metodologije istraživanja.

Ekoodgoj ili obrazovanje za održivi razvoj iako se nalazi u mnogobrojnim planovima i programima pojedinih ustanova, on sve više obuhvaća međunarodne programe, tj. suradnju između razvijenih i nerazvijenih zemalja, između zemalja s već očitim ekološkim posljedicama sa zemljama koje imaju političku i financijsku moć oporavka. Bez obzira na aktiviste ili pasiviste ekoorijentacije, važno je razvijati svijest osobito onu ekološku. „Upravo zato u ekološkom osposobljavanju valja djelovati na razvoj ekološke svijesti, ali jednako tako i na razvoj emocija stvaranjem uvjerenja da smo dio ekosustava, da naš razvoj jednako ovisi o okruženju koliko i razvoj okruženja ovisi o nama“ (Milat 2009: 54).

„Ekološka inteligencija trebala bi imati odlučujuću ulogu u prevenciji djelovanja – preventiva umjesto kurative. U ekološku prevenciju pripada zaštita okoliša od zagađivanja, ali i zaštita od požara ili poplava, kontrola gradnje prometnica i proizvodnih pogona, ekološko zbrinjavanje otpada, očuvanje prirodnih izvora hrane, donošenje zakonske regulative o zaštiti okoliša radi uklanjanja negativnog utjecaja na ekosustave... Pretpostavka za dugoročni i održivi razvoj – koji je suočen s globalnim posljedicama čovjekova utjecaja na okoliš, naznakama klimatskih promjena i globalnog zatopljenja, i uopće narušavanja ravnoteže ekosustava od mikro-razine do biosfere – jest očuvanje okoliša kojim čuvamo našu sadašnjost i budućnost; to je briga za bolju sutrašnjicu“ (Milat 2009: 54).

Postizanje ekološke inteligencije također predstavlja izazov za stjecanje sposobnosti altruizma i empatije za svijet više od ljudskog. Međutim, s obzirom na široku prirodu globalne promjene okoliša i sve veće prijetnje ljudskom zdravlju, inteligencija – kao sposobnost učenja iz iskustva – zahtijeva potrebu da se, u najmanju ruku, očuva taj okoliš. „Za Golemana, ekološka inteligencija je biti inteligentan o ekološkim utjecajima načinom na koji se živi“ (Doherty 2009: 103).

3. Ekozofija

Tomislav Krznar, profesor filozofije, definira ekozofiju ili dubinsku ekologiju kao spoj znanosti, svjetonazora i religije, pa čak i misticizma (Krznar 2011; 45). „Čovjek je iznenada i gotovo preko noći otkrio prazninu dokolice, raslojavanje obitelji, političku ucjenu, ekološku prijetnju, zlorabu genetike, naftnu krizu, usamljenost ljudi u civilizaciji najsavršenije komunikacije, slabljenje osjećaja društvenosti, odgovornosti i solidarnosti, najavu narcizma i nihilizma“ (Mardešić 1999: 422). Stoga su filozofi i ekolozi shvatili kako mora postojati nov pristup rješavanju ekološke krize koji se ne očituje samo ugrozom čovjeka i biljnih i životinjskih vrsta; ono se pokazuje krizom ljudskog dostojanstva, krizom osobnog identiteta, upitnim smislom vlastite egzistencije. Sve nam ovo govori o povratku na izvore postojanja jer ćemo time doći i na izvore krize i padova. Povratak je to filozofiji i njenom vječnom pitanju o bitku, ali i ne samo onome što nešto jest, nego i o onome što treba biti. Filozofija uvijek preispituje samu sebe i razmišlja o tome što se može još znati, što treba činiti, čemu se možemo nadati. Filozof se pita što je čovjek, što je materija oko njega, što je život uopće? Ako sjedinimo pojmove filozofije i ekologije, otkivamo jedno novo područje – ekozofiju ili dubinsku ekologiju koja se oslanja na ekološku znanost, ali nastoji postavljati dublja pitanja oko uzroka ekološke krize, ispravnog ekološkog ponašanja, smisla ljudskog života, položaja čovjeka u prirodi (Markus 2006: 25). Ekozofija će nam pomoći da proučavanjem čovjekovog bitka dođemo do njegove duhovne dimenzije u kojoj se krije i početak i kraj svake krize, pa tako i ekološke.

Priroda kao takva ima svoje vlastito dostojanstvo, „ona je ipak principat apsoluta a time je nešto smisleno, u čemu konvergira ono bivajuće, dobrota i ljepota i nešto što čovjek treba poštivati i voljeti kao odslik apsoluta – ne kao svoju vlastitu konstrukciju“ (Hösle 1996: 48) Hösle smatra da je tradicija filozofije prirode utjecala na svijest malobrojnih modernih prirodoznanstvenika, te upravo zbog toga njeno oživljavanje i razvoj imaju važanu ulogu u razmišljanju o ekologiji. Sve više subjektivno nastrojen čovjek, gleda iz osobne, često egoistične perspektive. Takavi ishodi subjektiviteta izražavaju se i u prirodnoj znanosti i tehnici. Međutim, čovjek kao dio prirode, ne znači da on može, jer je razumno biće, njom i gospodariti do mjere svojih potreba. „Naime, budući da čovjek, kao tjelesno biće, jest i priroda, gospodarenje nad prirodom nužno znači i gospodarenje nad čovjekom, najprije nad drugim, a zatim i nad sobom“ (Hösle 1996: 48). Danas smo

svjedoci kako tog istog čovjeka veže nova ovisnost – tehnika. Čovjek proizvedeći novo i novo proizvodi i nove potrebe – „metapotrebe“ koje Hösle definira kao potrebe za određenim tehničkim posredovnim načinom zadovoljavanja potreba. Zadovoljavanjem potreba stvaraju se nove jer se uvijek može zamisliti nešto više, veće, brže. Tehnika modernog informatičkog doba nudi čovjeku gotovo sve, ali ne baš sve! Možemo reći da mu i oduzima mnogo toga. U onoj mjeri u kojoj čovjek nadomješta računalom, on u toliko mjeri i gubi odnos s prirodom, što postaje jedan od uzroka ekološke krize.

Nije samo tehnologija koja ugrožava i nadomješta smisao ljudskog života, više od toga jest promjena načina razumijevanja svijeta ili bolje reći, onoga što se naziva slikom o svijetu ili pogledom na svijet. Stoga nas ovdje ekologija pod nazivom ekozofija uvodi u pojmove kao što su „shvaćanje samoga sebe“, „odnos mene i prirode“, odnosno ona proučava prirodu kao čovjekov dom. Stoga uzroci ekološke krize nisu samo moderne naravi nego je treba tražiti u čovjeku i njegovu odnosu prema svijetu i samom sebi. „Ekološka kriza time se pokazuje kao kriza ljudskog mišljenja, kao kriza ljudskog duha čime ekologija i ekološka kriza svoj uzrok imaju upravo u filozofiji“ (Hösle 1996: 48).

Za Arnea Naessa, norveškog filozofa i ekološkog mislioca 20. stoljeća, dubinska ekologija ili ekozofija primarno je filozofska, a ne znanstvena pozicija, jer filozofija traga za mudrošću dok se ekologija temelji na ograničenim znanstvenim metodama. Također je tvrdio kako dubnska ekologija nije niti religija niti ideologija već cjelina različitih stajališta i ideja koje su koncentrirane oko ključnih ekoloških pitanja (Markus 2006: 26). Dok o ekologiji svi razmišljamo kao nekoj vrsti pandemije, tako Naess smatra da kako nema definitivne filozofije niti definitivne religije, tako nema ni definitivne ekologije. Stoga kaže da „svatko može izgraditi svoju varijantu ekofilozofije“. „To, konkretno, znači da ljudska vrsta nije otuđena od prirode i mreže života – pa bi se sada, eventualno, trebala u njih vratiti - već je uvijek bila i uvijek će ostati njihov integralni dio, jer bez njih ne može postojati“ (Markus 2006: 32). Smisao cijele Naessove dubinske ekologije jest da ljudska vrsta može cvjetati samo ako i sve druge vrste slobodno žive u svojoj prirodnoj okolini, odnosno to je „samorealizacija za sva bića!“

Ekozofija nije samo prikupljanje i kvantificiranje podataka, iako inspirirana ekološkom znanošću, ona predstavlja rasprostranjeno uvjerenje da ona treba imati oblik mudrosti Zemlje, usmjerena ekološki mudrom i zdravom životu (Markus 2006: 33). Sukladno

filozofiji, to podrazumijeva potrebu stalnog kritičkog preispitivanja sustava vrijednosti, svjetonazora i načina života. Dubinska ekologija uči nas shvaćanju tehnike kao destruktora prirodnog odnosa čovjeka i njegovog okoliša. Stoga sadržaj ekozofije zastupa nekoliko načela:

1. Ograničenost – nema bezgraničnog korištenja materijalnih resursa
2. Ovisnost – sve je međusobno povezano
3. Marginalnost – čovjek je na margini hranidbenog lanca
4. Priroda zna najbolje – ljudi ne mogu bez štete proizvoditi stvari i pojave kao npr. kemijska ili nuklearna industrija
5. Jedinstvo – čovjek je dio prirode, a ne zasebna jedinka
6. Priroda je objektivna i realna – priroda svojim zakonima i ograničenjima aktivno živi i nije pasivna glina za manipulaciju
7. Priroda je živa cjelina – mreža života
8. Znanje je relativno – znanje ne može ljudima zamijeniti poštovanje prema prirodi
9. Ekologija je konzervativna – spora je jer se evolucijski procesi odvijaju postepeno i sve nagle promjene su štetne i nepoželjne (Krznar 2011; 46).

Kod dubinskih ekofilozofa postoji negativističko raspoloženje prema temeljnim vrijednostima tehničkog društva, posebno prema izjednačavanju napretka i tehničke ekspanzije, blagostanja i konzumizma, dobrog života i života dobara. Međutim, njihov negativizam otvara novi pogled na život s jednim novim naočalima i pitanjima za cjelovitim i istinski bogatim životom, smislenim životom, životom lišenim očaja i depresije, usamljenosti i izgubljenosti. I ne samo to; dubinski ekolozi kritiziraju i zeleni konzumizam – trošenje manje štetnih i biorazgradivih proizvoda – jer smatraju da se time možda može ponešto usporiti ekološka degradacija, ali ne i općenito pogoršanje ekološke krize jer njezini uzroci ostaju netaknuti. Zelena ekologija naime, još je jedan od mnogih pokušaja tehničkog društva da produži svoju malignu ekspanziju i odgodi slom (Markus 2006: 34). Dubinski ekolozi zagovaraju stoga oblik ekopsihologije, nastojanje duhovne preobrazbe pojedinca, ne radi privatnog zadovoljstva, već kao

preduvjet za širu socijalnu primjenu. „Dubinska ekologija ističe veliki značaj duhovno-meditativne dimenzije ljudskog života – usko povezanog s načelom „pustiti bivajuće biti“; ona jest više za dizanje više razine ekološke svijesti i zdravijeg ekološkog života“ (Markus 2006: 35).

Velika većina ljudi našeg vremena nije svjesna teškog položaja u kojem se čovječanstvo nalazi. Iako smo svjedoci nesmanjenog tempa istrebljenja vrsta, siječe šuma, zagađanju tla i hrane, sve manjim zalihama pitke vode i fosilnih goriva, ipak kao noj guramo glavu u pijesak, a zaluđujemo se najbanalnijim trivijalnostima. Ekološki problemi pojavljuju se u masovnim medijima sporadično i fragmentirano, ostavljajući dojam kao nešto što se može popraviti tehno-fiksevima. Za većinu ljudi ne postoji nikakva ekološka kriza, već samo skup nezgoda – prevrnuti tanker tamo, zagađena rijeka ovamo, smog ovdje, pomor pčela, zatrovana hrana ondje – koje ne dovode u pitanje progresivnost i racionalnost tehničkog društva. „Jedan od razloga takvog suicidalnog ponašanja ljudi jest manjak evolucijske adaptacije, jer čovjek nije prilagođen na ekološke probleme stvorene ljudskom djelatnošću; drugi je razlog bioegzempcionalistička paradigma i tehnolatrija – vjera da će tehnika riješiti sve probleme i naći zamjene za sve potošene sirovine“ (Markus 2006: 38).

Polako počinjemo shvaćati kako ekološka kriza nije samo vidljivo ugrožavanje vrste biljnog i životinjskog svijeta već ona ima etičke i duhovne korijene koji nas pozivaju tražiti rješenja ne samo u tehnologiji, koja je ponekad privid rješenja, često i neka vrsta utjehe, već u promjeni čovjekovog stava i unutarnjeg pogleda na sebe i svijet oko sebe. Promjena stava i svjetonadzora suvremenog čovjeka, a time i djeteta gotovo je nemoguća „još i više, čak i zahtjev za promjenom je nemoguć ako se ljudi najprije duhovno ne promijene“ (Krznar 2011; 45).

Vrlo je važna još jedna Naessova teorija ekozofije vezana uz imanentnu vrijednost svih vrsta i njihovo pravo da žive svojim normalnim prirodnim životom. Ono također podrazumijeva i biocentrički egalitarizam – pravo da svaka vrsta, pa i čovjek, ima pravo na puno ostvarenje svojih evolucijskih potencijala i nesmetan život u okolini za koju je genetski prilagođen. Ljudska vrsta ne može razvoj svojih potencijala činiti nauštrb drugih vrsta. Stoga, smatraju ekozofi, ljudska vrsta može cvjetati samo ako i sve druge vrste slobodno žive u svojoj prirodnoj okolini (Markus 2006: 33); to je svojevrsan poziv na „samorealizaciju“ svih bića.

3.1. Budućnost ekologije

Razmišljanjem o dubinskoj ekologiji ulazimo u bit čovjekove ekoegzistencije i polako shvaćamo da cjeloviti pristup ekologiji u duhovnom smislu znači otvorenost čovjeka za dublju dimenziju pogleda na svijet oko sebe. Jer priroda oko nas nije samo ono vidljivo, ono što nas okružuje, ono što možemo opipati, svijet je „nešto mnogo više od intelektualnog razumijevanja ili ekonomske računice“ (Papa Franjo 2015: br. 11). Prirodi trebamo pristupiti u otvorenosti divljenju i čuđenju. Takav stav koji budi čuđenje i divljenje onomu što nas okružuje, promijenit će i naše stajalište gospodara, potrošača i pukog izrabljivača prirodnih dobara, koji nije sposoban postaviti granice svojim neposrednim interesima. Stoga „ako osjećamo duboku povezanost sa svime što postoji, umjerenost i briga javit će se same od sebe“ (Papa Franjo 2015: br. 11).

„Danas se analiza ekoloških problema ne može odvojiti od analize ljudskog, obiteljskog, radnog i urbanog konteksta, niti od odnosa svakog pojedinca sa samim sobom, iz čega proizlazi određeni način odnosa prema drugima i prema okolini; postoji uzajamna povezanost između ekosustava i različitih sfera društvene interakcije i tako se još jednom pokazuje da je 'cjelina veća od dijela“ (Papa Franjo 2015: br. 141).

Dubinska ekologija ili ekozofija je holistička ekološka filozofija koncentrirana na vrste, ekosustave i ekosferu. „Ona ne zanemaruje nužno pojedinačna bića, ljudska i nedljuska, a i smatra da ona ne postoje neovisno o širim ekološkim cjelinama, kojih su dio; dio ne postoji odvojeno od cjeline i njegova je najvažnija zadaća služiti, u vlastitom interesu, integritetu i ravnoteži cjeline kao što tjelesni organi služe stabilnosti i integritetu organizma“ (Markus 2006: 69). Svaka jedinka ekosustava i ekosfere ima svoje značenje i važnost. Stoga filozofija ekologije može se shvaćati kao ontologija više nego etika. To nas uvlači u novu struju ekozofije jer ovdje imamo pitanje svjetonazora, položaja čovjeka tj. djeteta sve do vrednovanja života u sebi i drugima. „Najprije moramo znati što jesmo da bismo mogli shvatiti što radimo, odnosno što bismo trebali raditi ili što ne valja s našim sadašnjim postupcima; to ne znači izbjegavanje moralnih pitanja već potreba da se raščisti put za postavljanje dobrih moralnih pitanja“ (Markus 2006: 69).

Ekozofi smatraju da ekološka kriza nije rezultat manjka tehničke ingenioznosti ili manipulacije svemoćne elite već, na teoretskoj razini, rezultat pogrešne ontologije – svjetonazora, sustava vrijednosti, shvaćanja položaja čovjeka u prirodi i vizije što čini dobar ljudski život (Markus 2006: 69). Važnost dubinske ekologije jest u stavu kako je priroda naš dom u kojem smo nastali i nikad ga nismo napustili. Niti jednom članu obitelji ne bi palo na pamet da svoje dijete tretira kao sirovinu za tehničku manipulaciju i konzumizam. Ovakav bi pristup bio ne samo duhovno osiromašenje već krajnje opasan za njihov fizički opstanak. Ako je čovjek uvijek bio i jest dio prirode, nema nikakvog razloga da prema njoj osjeća strah i tjeskobu nastojeći „osvojiti“ je. Kao što nema nikakvog smisla da pojedinačni čovjek nastoji osvojiti svoju kuću u kojoj udobno živi od rođenja. Zemlja ili ekosfera, odnosno regionalni ekosustavi naš su dom u kojem smo postali i živjeli tijekom bezbrojnih naraštaja (Markus 2006: 72).

Egzistencijalna praznina koja tišti suvremenog čovjeka prenosi se i na djecu. Ljudi su spori u rješavanju globalnih problema jer ono započinje individualno, na osobnoj razini. „Ljudi mogu popravljati strojeve koje su sami stvorili, ali prirodu – objektivnu ekološku realnost koja je postojala davno prije njih, koje su dio i o kojoj potpuno ovise – sigurno ne“ (Markus 2006: 66). Kriza iako globalna ipak izvlači ono najbolje iz nas, tako i kriza iako osobna, izvlači deblji kraj i vidljiv je na globalnoj razini. To bi značilo da su ljudi dio prirode i dio velike ekozajednice, i nisu neodvojeni ili neovisni o njima. Sukladno tome, čovjek kao dio ekosustava mora poštivati njene granice kao i druge vrste unutar sustava, a ne ih podložiti sebi. „To znači da moraju, u vlastitom interesu, poštovati ekološka ograničenja i druge vrste, a ne nastojati njima zagospodariti“ (Markus 2006: 70).

Čovjek je višedimenzionalno biće. On je tjelesno i duhovno biće. Dok tjelesno vidimo ono duhovno je nevidljivo. Duhovna dimenzija čovjeka prepoznaje se po slobodi od prostora i vremena, po autorefleksivnosti, kreativnosti, moralnosti, intuitivnosti, transcendentnosti, spoznaji cjeline, biti, po mudrosti. Duh je sposoban za znanstvena istraživanja, za kulturu, za vjeru, ljubav, socijalnu dimenziju, razumijevanje, sućut, odgovornost. Čovjekova duhovna narav ima sposobnost da spozna tj. da se u horizontu istine pozove na ono što jest i sposobnost da voli i djeluje tj. da u horizontu ideje dobra, slobodno odredi sebe sama. Duh je svijest i samosvijest (Ivančić 2008: 432). Za razliku od životinja i biljaka koje imaju instinktivnu dimenziju, dotle čovjek svoju duhovnu dimenziju uzdiže iznad zemljaskog, duhom traži smisao, djeluje ciljano, prisjeća se

prošlosti, svjestan je sadašnjosti a budućnost planira. Čovjekovo „ja“ nalazi se između materijalnog i nematerijalnog. Prema Platonu, tjelesni je život u službi duhovnog života. Iako čovjekovo „ja“ stoji na razmeđi nagonskog i duhovnog, ono ipak spada prije na stranu duha (Haeffner 2003: 193).

Aristotel tumači odnose duše i tijela na način zajedništva. „Samo prirodnim putem nastalo, organima opskrbljeno, za život sposobno tijelo može biti prožeto dušom i takvo jest dokle god živi. Duša pak toga tijela nije ništa drugo do nutarnji princip njegove živosti“ kaže Haeffner. Aristotel odbacuje dualnost duše i tijela kao zasebne instance; on smatra dualnost (duše) i tijela (materije) jednim jačim jedinstvom. Sve je prožeto i jedno bez drugoga ne funkcionira. Čovjekov um istovremeno razmišlja egzistencijalno i konkretno. Ponekad je sam sebi upitnik, te ne može ne tražiti odgovore (Haeffner 2003: 194). „On neizmjerljivo nadilazi samoga sebe, on je ono što bi trebao biti, on je sav budućnost, a opet sav sadašnjost“ kaže Haeffner.

Ako ove stavove prenesemo na ekološki odgoj, zaključujemo kako čovjek duhom nadilazi stvorenu prirodu, vidi daleko onkraj nje, u svojoj okolini nalazi svoj smisao, svoju egzistenciju, te u isto vrijeme s njom razmišlja o svojoj budućnosti i beskonačnosti, o vječnosti. I kad si čovjek postavlja pitanja koja se odnose na njegovu bit, tko je i što je, kamo ide, kako se zove i zašto je ovdje, upravo time gradi svoju duhovnu dimanziju. Iako čovjek ima sve na ovoj zemlji, on ipak nema sebe, nije sebe htio ni stvorio, nego mora živjeti. Ova egzistencijalna pitanja u sebi nose i klicu nasljeđa. Kao što biljke i životinje prenose svoje gene na nove potomke, čovjek još više. On ne prenosi samo ono fizičko, nego i ono duhovno. Dijete upija duhom već od začeca. Ono čuje, osjeća, hrani se, egzistira u ljubavi. Ono je od trenutka začeca cjelovita osoba. I kad se rađa, ono počinje živjeti nesvjesno samog života. Ono vjeruje u svoju majku da je tu samo za njega. Ono živi u vjeri i povjerenju da će ona uvijek biti tu za njega. I dok se djetetu polako otvara svijest o samom sebi, ono raste fizički, a raste i duhovno.

„Djeca su, dapače, još duhovnija od odraslih, kažu poznavajući duhovne inteligencije, jer se neposrednije služe duhovnom dušom, koja je od početka cijela i aktivna, dok su mozak, kao i psiha, još nerazvijeni. Dijete stoga jasnije i neposrednije iščitava misli i osjeća te odluke roditelja. Ljubav dospijeva neposredno od duha roditelja u duh djeteta“ (Haeffner 2003: 436)“

Kao što vidimo, dijete je od svog prvog trenutka postojanja sposobno za trascendenciju. Ono na sebi svojstven način promatra svijet oko sebe i u sebi otkriva neizmjerljivo mnogo potencijala.

Jasno je da budućnost Zemlje i prirode ne ovise samo o znanju, materijalnoj sigurnosti i želji za novim generacijama. Važnije je prenijeti stavove, promišljanja, uvjerenja jer ona spadaju u duhovnu sferu ljudskog postojanja. Zdravi i čisti stavovi i uvjerenja, bit će osnova za izgradnju mnogih novih generacija. Prema Kantu čovjekov bitak nadilazi granice njegovog neposrednog smisla. Iako Kant čovjekov bitak shvaća egzistencijalno, ono se odnosi i na način života kojim čovjek živi. Znači, čovjekov bitak isto je što i čovjekovo djelovanje. Jer kao što smo ranije naveli, znanje nije dovoljno, ono ispunjava svoj smisao velikim dijelom u omogućivanju i poboljšanju djelovanja. Znanje o recikliranju, samoodrživom razvoju i ekosustavima ne pomažu ako nisu u službi djelovanja, ako nam ne pomažu razviti svijest o važnosti očuvanja svog okoliša. Jer ako smo i mi sami dijelom prirodnog okoliša, a znamo kako ono funkcionira, onda će i naše djelovanje biti u službi te iste prirode. Martin Heisenberg kaže da smo u evolucijsko-biološkom pogledu u potpunosti priroda, ali je evolucijsko-biološki pogled u potpunosti duh (Haefner 2003: 3).

3.2. Smisao i kritika ekozofije

Dubinski ekologija pomirena je sa stvarnim i stvorenim svijetom, „a to znači s prirodom kao objektivnom ekološkom realnošću“ (Markus 2006: 92). Svjesnost da sve prolazi i da sve ima svoju konačnost, da su bol, patnja i smrt elementarni dijelovi ekološke stvarnosti, baš kao i sreća, zdravlje i rođenje, integrirani su dijelovi iste cjeline – života. Tako shvaćena 'religioznost Zemlje' nije iracionalna već pruža jedino smisljeno egzistencijalno rješenje ljudske civilizacije u prirodi. „Svaka je vrsta, svaki ekosustav, svaki segment živog i neživog svijeta dijete prirode, cjeline, koja daje i uzima život u beskonačnim eonima kozmičkog stvaranja i čije misteriozne dubine ograničeni i prolazni ljudski um nikad ne može pojmiti, možda tek zagrepsti na površini“ (Markus 2006: 93). Dubinski ekolozi obožavaju prirodu a protive se bilo kakvim ljudskim konstrukcijama jer su prolazne i imaju svoj vijek trajanja. Ekozofi su 'naturalistički

vjernici' jer prednost prirode stavljaju iznad ljudskih tvorevina. „Više od bilo kakvih ljudskih tvorevina priroda može biti izvorište duboke duhovne inspiracije i zadovoljenja ne samo materijalnih, već i duhovnih potreba – pod uvjetom da ljudi žive u okolini evolucijske prilagođenosti“ (Markus 2006: 93).

Ekozofi su duboko svjesni svoje religiozne dimenzije – *earth based spirituality* – zagovaraju obožavanje prirode umjesto današnje kulture obožavanja ili, bolje reći, ovisnosti o tehnici i tehnologiji. Dok su prva plemenska društva kroz prirodne rituale bila pomirena sa svijetom kakav jest, ne nastojeći ga popravljati već prihvaćati kakav jest, današnje pak suvremeno društvo obiluje elementima dubokog egzistencijalnog nezadovoljstva sa životom kakav jest. „Ekspaznija planetarne tehnike, neprekidna mobilnost, nastojanje da se probiju sve granice, nezasićeni konzumizam, želja za ukidanjem smrti i bolesti... sve su to simptomi nepomirenosti sa svijetom, posljedica života u neprirodnoj okolini bez veza s našom evolucijskom prošlošću“ (Markus 2006: 92).

Stoga možemo reći kako dubinska ekologija nudi rješenje ekološke krize s kojom se susrećemo i o kojoj smo već ranije govorili. Dok govorimo o ekozofiji kao naturalističkoj religiji, ne govorimo o skupu dogmi i autoritarnoj djelatnosti, već o vrsti putokaza duhovnog pročišćenja kroz prirodu i svega onoga što priroda daje, kroz poštivanje prirode i divljine, kroz izgradnju harmoničnog odnosa s ljudskom i neljudskom okolinom i svjesnosti o povezanosti svih oblika i aspekata bitka. „Dubinski ekolozi često govore o potrebi resakralizacije neljudskog svijeta i prirode koju ljudi trebaju prestati gledati kao skladište sirovina i opet početi gledati kao sveti dom, vrijedan ljubavi i poštovanja. Samo poštujući svoj dom ljudi mogu početi poštovati sebe kao duhovna i etička bića“ (Markus 2006: 94).

Važno je povezati ovakva stajališta sa ciljevima i zadacima ekološkog odgoja djece i mladih jer se stavovi ponašanja i odnosa prema prirodi prenose sa generacije na generaciju. Prenoseći istinska životna uvjerenja – da smo svi na planeti Zemlji povezani u zajednicu života – onda će i djeca tako živjeti, stavljajući okolinu na veći pijedestal od računalnih igrica i elektroničkih ekrana.

Kritike ekozofiji baziraju se na granici biocentrizma, antropocentrizma i ekocentrizma. Dok antropocentrizam smatra čovjeka najvažnijim entitetom na zemlji, biocentrizam pak zastupa antiantropocentrističku tezu da sva živa bića imaju istu vrijednost, a

čovjeka ne smatraju najvažnijim niti superiornijim od ostalih živih bića. Prema antropocentrizmu, sva su druga bića sredstva za postizanje ljudskih ciljeva. I ekocentrizam i biocentrizam smatraju ljude „samo još jednom vrstom“, a da im ne daju veću unutarnju vrijednost. Biocentrizam se fokusira na sva živa bića, dok se ekocentrizam fokusira na ekosustave, uključujući žive i nežive komponente (Dawkins 2022).

U ovoj „borbi“ vrijednosti – čovjek vs. priroda – ekocentrizam postavlja čovjeka na istu razinu sa svim bićima baš kao biocentrizam. Svjetski poznati filozof okoliša William Grey, jedan od kritičara duboke ekologije govori kako postoji nekoliko zabrinutosti u vezi ekozofije. Navodi zabrinutost zbog učinaka neograničenog ljudskog uplitanja u prirodu i prirodne sustave koji ih osiromašuju i degradiraju. Ljudsko uplitanje i ljudsko djelovanje često se suprotstavljaju mudrosti prirodnih ciklusa i prirodnog razvoja. Pogledajmo samo isječene šumske površine u Amazoniji ili iskopane duboke rudnike željeza u Australiji. Svi ovi, a i brojni ostali prizori teško su usporedivi sa izvornim prirodnim okolišem i veličanstvenim ekosustavima koji desecima milijuna godina besprijekorno funkcioniraju. Grey zatim navodi i zabrinutost na tendenciju kojom se ljudske djelatnosti čine izolirane od prirode, a ne kao dio prirode. Govori se o „shallow ecology“ koja nije antropocentrička već zagovara neljudski svijet i njegovu intrinzičnu vrijednost. Treća zabrinutost Greya jest ljudska kratkoročnost viđenja svojih posljedica. Sve tri brige koje zaokupljaju Greyovu misao očituju se kao napetost koja nastaje kad previše veličamo prirodno dok se u isto vrijeme ocrnjuje ono što je stvorio čovjek. Grey smatra da je „prosvjećeni antropocentrizam dovoljan za zadovoljavajući odnos prema prirodi“ (Markus 2006: 98). To bi značilo da se ljudi trebaju brinuti za svoje interese, ali da ne zanemaruju sustav i ciklus prirode. Stoga najveća kritika dubinskoj ekologiji polazi od činjenice da ona zanemaruje ljudske interese, pa sukladno tome ne može biti privlačna ekološka opcija.

Ako proučimo vrijednosti neantropocentričnih stavova ili preferencija uočavamo bezbroj mogućnosti, no ako izbjegnemo sve ljudske vrijednosti, interese i preferencije, suočavamo se s previše alternativa. Trebali biosmo se zalagati za promicanje bogate i raznolike biosfere, ali i u istoj mjeri zalagati se i za ljudski procvat. Zaokupljenost duboke ekologije nastaje kao rezultat ljudskih aktivnosti koje osiromašuju i degradiraju kvalitetu životnog sustava planeta; no te prosudbe moguće su samo ako pretpostavimo skup vrijednosti na temelju ljudskih preferencija. Nije potrebno odbaciti

antropocentrizam, nego samo kratkotrajno i usko poimanje ljudskih interesa. Treba se razviti ojačani antropocentrizam i kvalitetno ljudsko zalaganje kako bismo zamijenili dominantnu kratkoročnu i selekcijsku koncepciju. „Naš svijet, sa svim vrstama živih stvorenja, zanimljivo je mjesto. Postoji svaki razlog da pokušamo zadržati to, a i sebe, kroz nekoliko kozmičkih sekundi“ (Grey 1993: 474).

Vidjeli smo kako biocentrizam ističe istovjetnu vrijednost svih bića na zemlji. Time se vrijednost čovjeka i njegovog bitka dovodi u pitanje i pod povećalo stavlja njegov identitet i dostojanstvo. Ekozofi u konačnici nisu protivnici antropocentrizma niti su zagrižani biocentristi. Najveća vrijednost dubinske ekologije ne „leži u čovjekovu odnosu prema životinjama i biljkama, nego u čovjekovu odnosu prema samom sebi“ (Bekavac, Čavar 2019: 182). Čovjek svjestan svoje vrijednosti, propitkuje smisao postojanja u odnosu na sva stvorenja. Neminovno se stoga i postavlja i zahtjev odgoja kao procesa izgradnje osobnosti, stavova i pogleda na život, moralnih društvenih vrijednosti. Zato je ekološki odgoj neophodan jer se njime stječu nova suvremena znanja, navike i vještine. „Takvo se znanje treba pretočiti u akciju i postati 'globalnom ekološkom pismenošću'. Ekološki odgoj treba biti ugrađen u cjeloviti kurikulum, a ne kao zaseban predmet“ (Bekavac, Čavar 2019: 188). Odgoj za okoliš ili odgoj za ekosvije(s)t briga je za cijeli stvoreni svijet koji počinje i nužno sadržava brigu prema samom sebi i prema drugima oko sebe.

3.3. Etička odgovornost

Svijest odraslog čovjeka nasprem suvremenog djeteta, s obzirom na sve do sada rečeno, neizmjerljivo je velika i traži se hitnost u rješavanju ekoloških problema. Pozvani smo na preispitivanje svoje moralne odgovornosti. „Posljedica ljudskog djelovanja, po kojima se u prošlosti mjerila 'objektivna' odgovornost čovjekova izbora, izražavale su se vrlo ograničenom ljestvicom točaka bliskih i u prostoru i u vremenu“ (Gatti 2001; 172). Danas se situacija uvelike promijenila. Pojedinaac utječe na globalno i obrnuto. Svako ljudsko djelovanje ima odraza na globalnu širinu. Tehnološki napredak ima ogroman utjecaj na polje djelatnosti čovjekova djelovanja, a time se posljedično proširilo i obzorje objektivne čovjekove odgovornosti. Napredak je otvorio slabosti i ranjivosti

prirodnog okoliša koji ne može pratiti uznapredovale tehnološke procese. Pred čovjeka se stoga stavlja nova odgovornost s obzirom na njegovu tehnološku moć. „Na taj način trijumf *homo fabera* nad njegovim vanjskim objektom istovremeno označava i njegov trijumf u unutarnjem ustroju *homo sapiensa*, kojeg je nekad bio tek pomoćni dio“ (Gatti 2001:172).

Budućnost svijeta stoga ne ovisi samo o kakvoći čovjekove budućnosti nego i o stavu odgovornosti prema svojoj budućnosti. Sukladno tome, čovjekova budućnost su djeca i zato odgovornost prema njima zahtjeva od svakoga od nas „novu odgovornost“ ili bolje rečeno „istinsku i pravu moralnu revoluciju čije će se posljedice osjećati i na odgojnom planu“ (Gatti 2001: 173). Gatti piše i o „reviziji ciljeva“ kao temeljnoj reviziji filozofskog, etičkog, antropološkog i biološkog poimanja čovjeka. Svako novo svjesno i moralno djelovanje mora proizaći iz dubokih uvjerenja o vrijednosti života, zemlje, zraka, odnosa sa drugima. Preoblikovanje čovjekovog djelovanja bit će plod preoblikovanja čovjekovih osobina. Odgojno djelovanje odraslog na dijete može se dogoditi ako osvjetlimo duboke korijene svog postojanja i moralnog djelovanja, promicati one osobne i kolektivne stavove moralnog obraćanja koji se traže kao preduvjet svakog stvaranja projekta te političkog i ekonomskog djelovanja koje je prilagođeno stvarnim predstojećim odgovornostima (odricanje od prvenstva »imati« nad »biti«, jednostavan i štedljiv način života, smisao odgovornosti prema svim ljudima, pa i prema onima koji još nisu rođeni, prvenstvo kvalitativnog i duhovnog nad kvantitativnim i materijalnim itd.), razraditi konkretnije prijedloge i promicati proročke izbore i ponašanja, imati vrijednost svjedočanstva koje će pridonijeti pokretanju svih moralnih snaga koje su potrebne za suočavanje s ekološkim problemima (Gatti 2001: 174).

Etika nije moraliziranje već poziv na ohrabrenje za samostalno djelovanje na vlastitu odgovornost, pokušaj da moralno i ispravno djelujemo na dobrobit svih oko nas. Etika nas uči o usvajanju i preispitivanju vrijednosti i kritičkom preispitivanju vrijednosti života u svim živućim oblicima. Budući da etika ne može i ne treba djelovati umjesto djelujućeg subjekta, pojedinac treba sam preuzeti moralnu odgovornost i kompetentnost. Dijete će gledajući i promatrajući odraslog usvajati etičke vrijednosti, ali dijete treba voditi i usmjeravati da sâm stekne moralnu kompetentnost i da je izvršava. Svaka moralna spoznaja odlučujuća je za donošenje ispravnih sudova, prosudbi i odluka. Etika nam oduzima mogućnost odluke, ne odlučuje umjesto nas nego nam

pomaže da teret odlučivanja lakše iznesemo na opće zadovoljstvo nas samih i onih oko nas.

Ekološka etika jest pojam i sinonim za etiku okoliša. Možemo reći da je ekološka etika specifično područje filozofskog istraživanja o utemeljenju etičkih normi kao kriteriju za moralno ponašanje čovjeka prema životu uopće kao i ekosustavima koji egzistiraju na planeti. Ekološka etika ukazuje na ljudsko ponašanje, preispituje ga, navodi na ispravno ponašanje, etika ne dovodi do čistog i zelenog svijeta nego pokazuje put i traži mogućnosti kako svijet može postati i bolji i čisti i zeleniji.

Zaključak

Suvremeni je čovjek postao površan i raspršen, bez općeljudskih vrijednosti osim egoističnih, vlasnik slobode koja prerasta u samovolju i neodgovornost te u svemu izgubio osjećaj za drugog i za okolinu. Čovjek je istovremeno svjestan da je on uzrok ekološke krize, ali istovremeno da je taj isti čovjek i rješenje te krize. Stoga upravo u trenucima i fazama jake nestabilnosti javlja se mogućnost otkrivanja novih perspektiva.

Promišljanje o krizi suvremenog odgoja koja za posljedicu ima i ekološku krizu kako smo vidjeli u ovom radu, pokazalo se da je jedino ispravan stav i istinsko rješenje pronaći svrhu svog života i postojanja. Čovjekov sebezaborav, zaborav svoga uzroka i svrhe, učinili su ga okrnjenim u spoznaji svoje biti i biti svijeta oko sebe. Upravo je to uzrok ekološke krize – zaborav vlastitog razloga bivanja. Rješenje koje se nudi čovjeku današnjeg vremena jest uspostaviti ispravan odnos prema sebi, prema svijetu i prirodi. Jedino je to put zdravom upravljanju svog života, živih bića oko sebe, svoje kulture na putu ka konačnom i univerzalnom cilju. Stoga uzrok ekološke krize nije odveć ljudskost, već „nedovoljno ljudskosti“ jer što je čovjek svjesniji svoga uzroka i svrhe postojanja, svoga bitka i biti, to zauzima ispravniji stav prema svijetu i stupa u istinski odnos s njime. Sve ove pretpostavke odnose se i na odgoj i obrazovanje djece prema ekološkoj osvještenosti i ispravnoj ekološkoj etici. Usprkos stalnom i progresivnom napretku, čovjek ne napreduje duhom već samo umom. Ovakav duhovno-odgojni deficit neće doprinijeti ekološkoj promjeni na bolje. Odgoj mora imati za cilj promjenu vrijednosti jer „smisao egzistencije jest u stvaranju a smisao stvaranja u ostvarenju vlastite konstruirane slike svijeta i čovjeka“, rekao je Cifrak.

Stoga svim silama duha i razuma trebamo hitno zaštititi našu zajedničku kuću Zemlju koja podrazumijeva traženje održivog i cjelovitog rješenja ekološke krize posežući u bit problema. Cijelo je čovječanstvo pozvano raditi zajedno na našem zajedničkom domu. Taj rad podrazumijeva unutarnji stav spremnosti, a ne pukog nijekanja i ravnodušnosti, nehajne rezignacije ili slijepog povjerenja u tehnološka rješenja. Poznati engleski umjetnik Andy Goldsworthy, engleski umjetnik i ekološki aktivist, rekao je da „često zaboravljamo da smo priroda; priroda nije nešto odvojeno od nas; dakle, kad kažemo da smo izgubili vezu s prirodom, izgubili smo vezu sa sobom.“

Priroda kao čovjekov okoliš jest nešto 'upravo za nas', nešto sa čime se mi suosnosimo, što osjećamo i doživljujemo na nama, na našem opstanku i tijelu (i zdravlju) i kamo se

na kraju i vraćamo. Sav je okoliš u službi čovjeka i ne postoji okoliš bez čovjeka. Sve što destruktivno radimo u prirodi djeluje destruktivno i na čovjeka. Jer nije ovaj svijet samo svijet čovjeka nego svega života.

Literatura

Agencija za elektroničke medije (2016). Preporuke za zaštitu djece i sigurno korištenje elektroničkih medija. Dostupno na: https://www.szp.hr/UserDocsImages/_dokumenti/publikacije/Preporuke-za-za%C5%A1titu-djece-i-sigurno-kori%C5%A1tenje-elektroni%C4%8Dkih-medija.pdf (pristup 5.10.2021.)

Barbarić D. (2021). *Iz radionice duha*. Zagreb: Matica Hrvatska.

Bašić, S. (2011): Modernost pedagoške koncepcije Marije Montessori, *Pedagogijska istraživanja*, 8 (2), 205-216.

Bekavac A., Čavar S. (2019). Ekološka kriza kao antropološki, kršćanski i odgojni izazov. *Hum* XIV/22. 172-192.

Bolšec N. (2015). Filozofija ekologije Tome Akvinskoga kao valjana duhovnost. *Obnovljeni život*. 70/4. 443-456.

Cifrić, I. (2006). Ekološka edukacija. Utjecaj na oblikovanje novog identiteta? *Filozofija i odgoj u suvremenom društvu*. Milan Polić (ur.) Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo.

DV Jabuka (2014/2015). Odgoj za okoliš i održivi razvoj. Plan i program djelovanja eko-vrtića. Dostupno na: https://vrtic-jabuka.zagreb.hr/UserDocsImages/god_plan_prog/Plan_i_program_djelovanja_eko_vrtic_za_pedagogiku_godinu_2014_i_2015..docx (pristup 25.7.2021.)

Čatić, I., (2001). Je li potrebna sintagma opća ekologija? *Socijalna ekologija*. Vol. 10. No 4. (325-331).

Dawkins R. (2022). Razlika između antropocentrizma i biocentrizma (video), dostupno na: <https://hr.differencevs.com/6843196-difference-between-anthropocentrism-biocentrism-and-ecocentrism> (pristup 8.5.2022.)

- Doherty T. J. (2009). Ecological Intelligence: How Knowing the Hidden Impacts of What We Buy Can Change Everything by Daniel Goleman. *Ecopsychology*. 1/2. 100-103.
- Europsko vijeće (2000). Najnovije mjere politika EU-a u području klimatskih promjena. Dostupno na: <https://www.consilium.europa.eu/hr/policies/climate-change/eu-climate-action/> (pristup 1.12.2021.)
- Haeffner G. (2003). *Filozofska antropologija*. Zagreb: Naklada Breza.
- Hösle V. (1996). *Filozofija ekološke krize*. Zagreb: Matica Hrvatska.
- Gatti G. (2001). Ekologija. *Kateheza* 23/2. 169-176.
- Grey W. (1993). Anthropocentrism and deep ecology. *Australasian Journal of Philosophy*. Vol 71, No. 4. 463-476
- Ivančić T. (2008). Duhovnost djece. U: *Dijete i društvo*, godina 8, br. 2, 431-441.
- Jukić, R. (2011). Ekološko pitanje kao odgojno-obrazovna potreba. *Socijalna ekologija*, 20 (3). 267-286.
- Mardešić Ž. (1999). Ekologija u novoj religioznosti. *Znanstveni simpozij Odgovornost za život, Baška Voda*. Vuleta B., Vučković A. (ur.) 421-452.
- Markus T. (2006). *Dubnska ekologija i suvremena ekološka kriza*. Zagreb: Biblioteka „Socijalna ekologija“.
- Monbourquette J. (2005). *Za samosvojnu djecu. Praktični vodič za djecu*. Zagreb: Oko tri ujutro.
- Montessori M. (2013). *Upijajući um*. Beograd: DN Centar.
- Milat J. (2009). Višestruke inteligencije i ekološka inteligencija. *Pedagogijska istraživanja* 6/1-2. 47-56.
- Schäfer C. (2015). *Poticanje djece prema odgojnoj metodi Marije Montessori*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.
- Skupnjak D. (2012). Teorija razvoja i učenja L. Vygotskog, U. Bronfenbrennera i R. Feuersteina kroz prikaz slučaja. *Životi škola*, br. 28/2, god. 58. 219-229.

- Pardon Đ. (2020). Ranjivost zemlje. Doticaji s ranjivošću u vjeroučiteljskom pozivu. *Katehetska ljetna škola za vjeroučitelje i vjeroučiteljice u srednjim školama*. Zagreb.
- Pečjak, V. (2009). Ekološka kriza i čovjek. *Napredak* 150 (3-4). 477-487.
- Podgorelec F. (2008). Nekoliko temeljnih smjernica za duhovni život djece s posebnim osvrtom na kršćansku duhovnost, u: *Dijete i društvo*, god. 8., br. 2., 477-487.
- Papa Franjo (2015). *Laudato si*. Zagreb: Kršćanska sadrašnjost.
- Republika Hrvatska. Ministarstvo gospodarstva i održivog razvoja (2011). Obrazovanje za održivi razvoj (OOR), dostupno na: <https://mingor.gov.hr/djelokrug/uprava-za-programe-i-projekte-eu-europske-i-medjunarodne-poslove-6108/medjunarodna-suradnja/un-ece-gospodarska-komisija-ujedinjenih-naroda-za-europu/obrazovanje-za-odrzivi-razvoj-oor/1124> (pristup 14.5.2022.)
- Katalinič E. (2007). Odgoj za okoliš i mediji. *Informatologija* 40, 2. 132-134.
- Krznar T. (2007). Rene Descartes i suvremno shvaćanje prirode. *Socijalna ekologija*. Vol. 16, No. 1. 59-78.
- Strongoli R. C. (2019). Ecodidattica. Una proposta di educazione ecologica. *Ricerche di Pedagogia e Didattica – Journal of Theories and Research in Education* 14, 3. 221-243.
- Šegedin P. (2020). *Filozofija i život*. Zagreb: Matica Hrvatska.
- Obradović Čudina M., Obradović J. (2003). Potpora roditeljstvu: izazovi i mogućnosti. *Revija za socijalnu politiku* 10/1. 46-68.
- Tomić D. (2020). *Filozofija i odgoj*. Sveučilište u Zagrebu. Zagreb: Učiteljski fakultet.
- Vijtiuk N., Delić A. (2004). *Prirodoslovlje*. Zagreb: Školska knjiga.

Izjava o izvornosti diplomskog rada

Izjavljujem da je moj diplomski rad izvorni rezultat mojeg rada te da se u izradi istoga nisam koristila drugim izvorima osim onih koji su u njemu navedeni.

Zrinka Hričić

(vlastoručni potpis studenta)